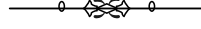

Roma Diktatörlüğü

The Roman Dictatorship

Ar. Gör. Selahattin EREN*

ÖZET

Roma diktatörlüğü; yasama, yürütme ve yargı güçlerinin bir kişi, organ ya da partide birleşmesine dayalı keyfî bir yönetim sistemi değildi. Aksine diktatörlük; seçilme usulü, görev ve yetkileri, görev süresi, hukukî sorumluluğu başta olmak üzere ana hatları Roma'nın şekli olmayan anayasasınca düzenlenmiş anayasal bir kurumdu. Öte yandan bu kurum, Roma'nın kendine özgü koşullarının bir ürünü değildi. Romalılar, bu eşsiz makamı, kadim ve dinî nitelikli Latin diktatörlüğünden yola çıkarak yaratmışlardır.

Anahtar Sözcükler: *Roma diktatörlüğü, magister populi, olağanüstü magistra, imperium, diktatörlüğün kökeni*

ABSTRACT

The Roman dictatorship was not an arbitrary system of government, in which the legislative, executive and judiciary powers are concentrated in one person, organ or party. On the contrary, the dictatorship was a constitutional institution, of which its main aspects, especially the modality of election, duties and powers, term of the office, legal responsibility were regulated by the uncodified Roman constitution. On the other hand, this institution was not issued from purely Roman conditions. The Romans created this unprecedented office after the ancient and religious one of the Latin dictatorship.

Key Words: *Roman dictatorship, magister populi, emergency magistracy, imperium, origin of the dictatorship*

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Aydınlanma Çağı'ndan beri diktatörlük kavramından, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin bir kişi, organ ya da partide birleşmesine dayalı keyfî yönetim sistemi anlaşılmaktadır. Büyük Fransız Devrimi'nden sonra özgürlük, halk egemenliği gibi liberal söylemlerin ideolojik bakımından egemen olduğu bir ortamda, "diktatör" kavramının despotik anlamı giderek pekişmiş ve bu kavram Eski Yunanlıların "tiran" kavramıyla eş anlamda kullanılır olmuştur. Nitekim Roma diktatörü, bir askeri darbe sonucu yönetime el koyarak anayasa dışı bir düzen kuran Iulius Caesar ile özdeşleşmiştir.

Buna karşın başta siyaset bilimciler olmak üzere modern yazarlar, anayasal olağanüstü yönetim şekillerinin kökenini daima Eski Roma'da aramışlar; Roma diktatörlüğünü, olağanüstü durumlarda anayasal garantilerin geçici olarak askıya alındığı, Eski Çağ'ın olağanüstü hâli ya da sıkıyönetimi olarak değerlendirmişlerdir. Klasik filologlar ve tarihçiler, Roma diktatörlüğünün kökenine ve tarihteki yerine ilişkin zengin bir literatür oluşturmuşlardır. Kurumun hukukî rejiminin sistematik biçimde ortaya koyulmasını ise "Römisches Staatsrecht" adlı başyapıtı kaleme alan büyük romanist Theodor Mommsen'e (1817-1903) borçluyuz. Ne var ki Mommsen yaşamını yitirdikten sonra yapılan Roma tarihine ilişkin sayısız çalışma; diktatörlüğün hukukî rejiminin yeni bilgiler ışığında yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Roma diktatörlüğünün tâbi olduğu hukukî rejimi ve tarihsel kökenini açıklamaktır. Bu doğrultuda ilk bölümde Titus Livius, Polybius, Dionysos, Cicero gibi Roma tarihinin birincil kaynaklarından yola çıkarak diktatörlüğü düzenleyen hukuk kuralları ortaya koyulmuş; ikinci bölümde ise bu kurumun Latin diktatörlüğü ile olan ilişkisi incelenmiştir. Kurumun tarihsel kökenin daha sonra irdelenmesi mantıksal bir çelişki olarak görünse de tartışmanın sağlıklı biçimde yapılması için öncelikle kurumun maddî içeriğinin belirlenmesi zorunluydu.

Kuşkusuz bu incelemeyi gerçekleştirmekte karşılaşılan en büyük zorluklar arasında, Erken Cumhuriyet dönemine ilişkin kaynakların yarı efsane niteliği taşıyan bilgilerden oluşması, tarihsel kaynakların zaman zaman birbirleriyle çelişmesi ve bazı filî olguların hatalı biçimde birer hukuk kuralıymış gibi yansıtılmış olması sayılabilir. Bu zorlukları aşmak amacıyla, mümkün olan en fazla kaynaktan yararlanarak karşılaştırmalı inceleme yapılmış; olgular, dogmatik yöntem yerine Roma toplumunun dinamikleri ışığında yorumlanmaya çalışılmıştır.

Belirtmek gerekir ki, Eski Roma'da diktatörlük kavramından, M.Ö. 501-202 döneminde en az yetmiş altı kez uygulanan anayasal olağanüstü yönetim şekli anlaşılmaktaydı.¹ İncelemenin kapsamına, yalnızca bu yönetim şekli girmektedir. Bu çerçeveden bağımsız farklı bir hukukî kaynağa dayanan Sulla ve Caesar'ın diktatörlükleri, çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

I. ROMA ANAYASASINDA DİKTATÖR

A. *Magister Populi*'den *Praetor Maximus*'a

Diktatör (*dictator*) her zaman bu şekilde adlandırılmıyordu. Kutusal kitapların (*libri augurales*) gösterdiği gibi, bu *magistra* için kullanılan en eski sözcük, *magister populi* idi.² “Halkın efendisi” anlamına gelen bu sözcük, makamın halk üzerindeki sahip olduğu sınırsız otoriteyi göstermektedir. *Magister populi*'nin halk arasında kullanılmamasına, pleb sınıfının bu sözcüğün çağrıştırdığı otoriterliğe karşı duydukları öfkenin neden olmuş olması muhtemeldir.³ Halk arasında diktatör sözcüğü tercih edilmekteydi. Bu sözcüğün ne zaman kullanılmaya başlandığını, diğer Latin devletlerindeki aynı adla anılan *magistra*'dan alınıp alınmadığını kesin olarak söylemek mümkün değildir.⁴ Ancak Romalılar arasında yaygın bir şekilde kullanıldığı devirlerde bile *magister populi* ifadesine en azından yazı dilinde rastlamak mümkündü. Eski Yunanlar ise Roma diktatörü için *δικτάτορ*⁵, *αὐτόχρατωρ*⁶ ya da *στρατηγός αὐτοκράτωρ*⁷ ifadelerini kullanırlar.

¹ Tüm tarihler aksi belirtilmedikçe M.Ö.'ye aittir.

² Cicero, *De Re Publica*, I, 40, 63; *De Legibus*, III, 3, 9; *De Finibus Bonorum et Malorum*, III, 22, 75; Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, CVIII, 31; Festus, *De Verborum Significatione*, ‘magisteria’; ‘optima lex’; Varro, *De Lingua Latina*, V, 82; VI, 61.

³ Mommsen, Theodor, *Le droit public romain*, (Çev. Paul Frédérick Girard), Paris, 1893, III, s. 164.

⁴ Ogilvie, bu sözcüğün V. yüzyılda kullanılmaya başlandığını savunmuştur (Ogilvie, Robert Maxwell, *A Commentary on Livy, Books 1-5*, Oxford, 1965, s. 281). Diktatör sözcüğünün Latin kökenine ilişkin tartışma için bkz. II/B (*Latin Diktatörlüğü*).

⁵ Polybius, III, 87, 6-9; 103, 4; 106, 2; Dionysos, V, 73; Diodorus, XII, 80, 7; Appianus, *Bellum Civile*, I, 16, 1; 98-99; Plutarkhos, *Fabius Maximus*, 3-26.

⁶ Diodorus, XII, 64; XIV, 93; 117; XIX, 72; Polybius, III, 103, 4; Dionysos, V, 73.

⁷ Polybius, III, 87, 7-8; Diodorus, XIX, 76; Dionysos, III, 5, 3; 34, 3.

Diktatör sözcüğünün etimolojik kökenine dair biri şekli diğeri esas bakımından iki farklı açıklama bulunmaktadır. İlk görüşe göre bu sözcük, konsül (*consul*) tarafından sözlü ilan yoluyla atanması usulü nedeniyle *dicere* (söylemek, ilân etmek) sözcüğünden türemiştir.⁸ Bir diğer görüşe göre ise sözcüğün kökeni, diğer *magistra*'lar ve tüm halk üzerindeki sınırsız otoritesine atıfla *dictare*⁹ ya da *edictum*¹⁰ ve *dicto audiens*¹¹ gibi bu kökenden gelen sözcüklerdir. Diktatör sözcüğünün; *dicere* değil, *dictare*'den geldiği çok açıktır. Ancak sözcüğün etimolojik kökeni ile maddi anlamı birbiriyle bağdaşmamaktadır. Tarihsel olarak *dictare*; *regere* (hükmetmek) ve tek adam yönetimi değil, yüksek sesle söylemek, tekrarlamak, yazdırmak anlamına gelmektedir.¹² Dolayısıyla bu sözcükten “emir veren” ya da “tek başına yöneten” anlamının çıkarılması mümkün görünmemektedir. Görüldüğü gibi, sözcüğün etimolojisinden yola çıkarak makamın maddi içeriğini açıklamaya yönelik çabalar sonuçsuz kalmaktadır.¹³

Anlamının belirsiz olması, bu kavramın birçok farklı makam için kullanılmasını mümkün kılmıştır.¹⁴ Alba, Aricia, Caere, Lavunium, Nomentum ve Tusculum gibi diğer Latin şehir devletlerinde, aynı adla

⁸ Cicero, *De Re Publica*, I, 40, 63: *nam dictator quidem ab eo appellatur quia dicitur*; Varro, V, 82: *Dictator, quod a consule dicebatur, cui dicto audientes omnes essent*; VI, 61: *Hinc Dictator magister populi, quod is a consule debet dici*; Plutarkhos, *Marcellus*, 24: Ὁ γὰρ δικτάτωρ οὐκ ἔστιν ὑπὸ τοῦ πλῆθους οὐδὲ τῆς βουλῆς αἰρετός, ἀλλὰ τῶν ὑπάτων τις ἢ τῶν στρατηγῶν προελθὼν εἰς τὸν δῆμον ὃν αὐτῷ δοκεῖ λέγει δικτάτορα. Καὶ διὰ τοῦτο δικτάτωρ ὁ ῥηθεὶς καλεῖται· τὸ γὰρ λέγειν δίκερε Ῥωμαῖοι καλοῦσιν; Dionysos, V, 73: εἶτε ὡς τινες γράφουσι διὰ τὴν τότε γενομένην ἀνάρρησιν, ἐπειδὴ οὐ παρὰ τοῦ δήμου τὴν ἀρχὴν εὐρόμενος κατὰ τοὺς πατρίους ἔθισμούς ἐξείν ἔμελλεν, ἀλλ' ὑπ' ἀνδρὸς ἀποδειχθεὶς ἐνόσ.

⁹ Priscianus, VIII, 14, 78: *'dictator' autem a dictando.*

¹⁰ Dionysos, V, 73; Plutarkhos, *Marcellus*, 24; Titus Livius, VIII, 34, 2.

¹¹ Varro, V, 82.

¹² Mommsen, III, s. 165; Ernout, Alfred / Meillet, Alfred, 'dictator', *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine: Histoire des Mots*, Paris, 2001, s. 173. Hatta "*dictare*" fiilinin diktatör sözcüğünden daha sonra türemiş olması muhtemeldir (De Vann, Michiel, 'dico', *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden, 2008, s. 170).

¹³ Mommsen, III s. 165; Smith, William, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Cilt I, Londra, 1901, s. 630.

¹⁴ Smith, a.g.e, s. 630.

anılan, Roma diktatöründen hukuksal olarak farklı bir *magistra* bulunmaktaydı. Ayrıca Romalı yazar Cato, “Latin diktatörü”nün yanı sıra, Kartaca diktatöründen söz eder.¹⁵ Kartaca’da bir diktatörlük makamı bulunmadığından, Cato’nun bu sözcükle Kartaca ordularının komutanını kastediyor olması muhtemeldir.

Öte yandan *imperium* ile donatılmış üst düzey *magistra*’lar için kullanılan *praetor* kavramı, diktatör için de kullanılırdı. Diğer *magistra*’lara göre *imperium*’u daha büyük olan diktatör, diğerlerinden ayırt edilmesi için *praetor maximus* (en büyük *praetor*) olarak adlandırılırdı.¹⁶ Ancak bu, onun resmî unvanı değildi.¹⁷

B. Seçilme Yeterliliği

Hak ehliyeti daraltılmamış Roma vatandaşı her erkek, diktatör seçilme yeterliliğine sahipti. Bir başka deyişle, azatlılar ve oğulları, hukuken şerefsiz ilan edilenler, kadınlar, *magistra*’lıkla bağdaşmayan meslekler (*pontifex maximus* vs.) yapanlar diktatör olarak atanamazdı. Buna karşın herhangi bir yaş şartı bulunmamaktaydı.¹⁸

Diktatörlüğü ihdas eden yasaya (*lex de dictatore creando*) göre yalnızca daha önce konsüllük yapmış kişilerin (*consularis*) bu göreve atabileceğini belirten Titus Livius’a (II, 18) hak vermek mümkün değildir. 434-366 döneminin neredeyse tamamında konsül yerine *tribunus militaris*’lerin görev yaptığı göz önüne alındığında, bu dönemde diktatör seçilecek bir eski konsül bulmak mümkün değildir. Dahası, Roma tarihinde konsüllük yapmamış sayısız diktatöre rastlanmaktadır. 321 yılına kadar daha önce konsüllük görevini yapmamış olan diktatörlerin çoğunlukta olduğu, daha sonra ise genellikle eski konsüllerin diktatör olarak atandıkları görülmektedir. Mommsen’e göre Geç Cumhuriyet

¹⁵ Cato, *Origines*, 58: *dictator Latinus*; 86: *dictator Karthaginiensium*.

¹⁶ Titus Livius, VII, 3, 5: *Lex uetusta est, priscis litteris uerbisque scripta, ut qui praetor maximus sit idibus Septembribus clauum pangat*.

¹⁷ Bu unvan, diktatörün, konsüllerin ve *praetor*’ların olağandışı mevkidaşı olduğunun bir kanıtı olarak gösterilmiştir. Ancak diktatör için *praetor maximus* ifadesinin Erken Cumhuriyet döneminde de kullanıldığı düşünüldüğünde, bu dönemde de diktatörün konsüllerin ve *praetor*’ların mevkidaşı olması gerekirdi. Oysa diktatör atanmasıyla birlikte konsüllerin görevinin askıya alındığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. I/İ (*Anayasal Konumu*).

¹⁸ Tacitus, *Annales*, XI, 22.

dönemi Romalıları, eski konsülleri diktatör atamak şeklindeki yerleşen uygulamayı, sözde bir yasaya dayandırma ihtiyacı hissetmişlerdir.¹⁹ Dolayısıyla diktatörlük makamına daha önce konsüllük yapmış kişilerin seçilmesi, bir hukuk kuralı değil, bağlayıcı olmayan bir âdettir.²⁰

Krallığın ilgası ve yerine Cumhuriyet'in kurulmasıyla seçme hakkını (*ius suffragi*) kazanan plebler, seçilme hakkından (*ius honorarum*) mahrumdular; *magistra* seçilemezlerdi. Bu durum, diktatörlük bakımından, 356 yılında pleb sınıfından C. Marcius Rutilus'un Etrüsklere karşı savaşı yönetmesi için diktatör olarak atanmasıyla sona ermiştir.²¹ Pleblerin diktatör atanmasına izin veren özel yasa bulunmamaktaydı. Buna karşın her ne kadar Senato bu en büyük makama bir plebin seçilmesinden duyduğu hoşnutsuzluğu saklamasa da atamanın hukuka aykırı olduğunu iddia etmemiştir. Dolayısıyla 356 yılında ilk pleb diktatör atandığında, pleblere diktatörlük yolunun açılmasının hâlihazırda bir hukukî dayanağı bulunuyor olması gerekmektedir. Bu hukukî dayanak, büyük olasılıkla, pleblere konsüllük yolunu açan 387 tarihli *lex Licinia*'dan ibarettir.²²

Olağanüstü bir *magistra*'lık olan diktatörlük ile üst düzey olağan bir *magistra*'lığın yığılması mümkündür.²³ Konsülün mevkidaşını diktatör olarak atama olanağına sahip olması da bunu kanıtlamaktadır.

Halk meclislerinin dahli olmaksızın bir atama işlemi yapacak olan *magistra*, bu göreve bizzat kendisini atayamazdı.²⁴ Nitekim Roma tarihinde konsül, mevkidaşını diktatör olarak atayabilirdi ama hiçbir zaman kendisini bu göreve atamamıştır.

¹⁹ Mommsen, III, s. 167.

²⁰ Willems, Pierre, *Le droit public romain*, Louvain, 1888, s. 258, dipnot 3; Bandel, Fritz, *Die Römischen Diktaturen*, Breslau, 1910, s. 3; Ogilvie, s. 282; Abbott, Frank Fost, *A History and Description of Roman Political Institutions*, Boston, 1911, s. 168; Liebenam, Willy, *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, C. 5: Demogenes-Ephoroi, Ed. G. Wissowa, Stuttgart, 1905, 'dictator', s. 372.

²¹ Titus Livius, VII, 17, 6-7.

²² Mommsen, III, s. 166.

²³ a.g.e., III, s. 167.

²⁴ a.g.e., II, s. 150.

C. Atama İşlemi ve Senato'nun Rolü

Konsülün diktatör atamak için yaptığı hukukî işleme *intercessio* uygulanmaz; işlemi yapan konsüle karşı, veto hakkı kullanılarak atanmaya engel olunamazdı. Bir başka deyişle, hiçbir organ ya da kişi, diktatör atama hakkına sahip olan konsülün bunu yapmasını engelleyemezdi.²⁵

Konsülün diktatör ataması için Senato'nun rızası gerekli değildi. Bu kural, diktatör atama işleminin *intercessio*'ya tâbi olmamasının doğal sonucudur; eğer diktatör atamak için bir *senatus consultum* aranacak olsaydı, atamayı yapan konsülün mevkidaşı ya da *tribunus plebis*'ler bu kararı veto ederek atamaya engel olabilirlerdi. Dahası, konsüllerin bir diktatör atamasını buyuran senato kararları bağlayıcı değildi.²⁶ Buna karşın hukuken böyle bir yetkisi bulunmamasına rağmen Senato, diktatör atamayı reddeden konsülleri, *tribunus*'ların *coercitio* yetkisi aracılığıyla *senatus consultum*'a uymaya zorlamıştır.²⁷

Konsülün senato kararına uymayarak diktatör atamayı reddettiği bir örneğe tarihte rastlamak mümkün değildir; konsüller, isteksiz de olsalar, senato kararına nihayetinde uyarlardı.²⁸ Diktatör atanması sürecinde Senato'nun filî rolü, bu meclisi oluşturan *patricius*'ların egemen sınıf olması nedeniyle, hukukî rolünden çok daha önemliydi. Uygulamada diktatör atanması, ancak konsüllerden bir diktatör atanmasını isteyen senato kararı ile mümkün olurdu. Nitekim Cicero (*De Legibus*, III, 3, 9), Senato'nun belirleyici rolünü şu şekilde ifade eder: *si senatus creverit* (senato karar verirse).

²⁵ Nitekim *tribunus militaris* L. Servilius Ahala, mevkidaşlarının ve *tribunus plebis*'lerin tüm itirazlarına rağmen, P. Cornelius'u diktatör olarak atamıştır (Titus Livius, IV, 57, 5). Keza 544 yılında konsül M. Valerius'un halk meclislerinin önerdiği Q. Fulvius'u diktatör olarak atamayı reddetmesine rağmen, mevkidaşı M. Claudius, bu kişiyi diktatör olarak atamaktan kaçınmamıştır (Titus Livius, XXVII, 5, 19).

²⁶ **Daremberg**, Charles Victor / **Saglio**, Edmond, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, II¹, Paris, 1873, 'dictator', s. 162; Abbott, s. 182.

²⁷ 323 yılında *tribunus*'lar, senato kararına uymayarak diktatör atamayı reddeden konsülleri hapse atmakla tehdit ederler (Titus Livius, IV, 26, 9-10). Mommsen (III s. 170), haklı olarak bu olayı, Senato'nun bu konuda konsüllere boyun eğdirmesinin hukuken mümkün olmadığını, sadece konsüllerin *tribunus*'ların otoritesine tâbi olduğu şeklinde yorumlamıştır.

²⁸ Mommsen, III, s. 170.

Diktatörlüğün özellikle son döneminde Senato, bu kararında diktatör atanacak kişiyi de belirtirdi.²⁹ Ancak Senato'nun bu önerisi konsül bakımından bağlayıcı değildi; konsül Senato'nun isteğine aykırı olarak bir başkasını da diktatör atayabilirdi. Örneğin, 415 yılında *patricius* sınıfıyla çatışan konsül Ti. Aemilius Mamercinus, konsüllerin görev sürelerinin kısılması için (*finire imperium consulibus cupiens*) bir diktatör atanmasını emreden Senato'ya rağmen, mevkidaşı Q. Publius Philo'yu bu göreve atar.³⁰

Atama Usulü

Halk meclisleri tarafından (*in comitii*) seçilen diğer *magistra*'ların aksine diktatör, kural olarak konsüllerden biri tarafından atanırdı.³¹ Atamayı uygun durumda olan konsül yapardı. Konsüllerden biri Roma ya da İtalya dışında bulunmaktaysa, bu görevi Roma'da bulunan üstlenirdi. Her ikisi de Roma'da ise diktatör atayacak konsül, aralarındaki anlaşmaya (*comparatio*) göre, görüş ayrılığının olması halinde ise kura çekimi (*sortitio*) ile belirlenirdi.³² 426 yılında danışılan *augur*'lar, kon-

²⁹ a.g.e., III, s. 172.

³⁰ Titus Livius, VIII, 12. Aynı yöndeki örnekleri çoğaltmak mümkün: 398 yılında pleb konsül, Senato'nun tepkisini çekme pahasına bir başka plebi diktatör olarak atar (VII, 17). 444 yılında Senato, şehir dışındaki konsül Q. Fabius'tan, L. Papirius Cursor'u diktatör ataması için haber gönderir. Ancak konsül bu mesaja yanıt vermez, ama ertesi sabah bu kişiyi diktatörlük görevine atar (IX, 38). 505 yılında konsül Claudius Pulcher, Senato'nun isteği dışında kişisel ulağı Claudius Glicia'yı diktatör olarak atar (Suetonius, *Tiberius*, 2; Titus Livius, *Periochae*, 19).

³¹ Niebuhr, diktatörün *comitia curiata* tarafından seçilen kişinin konsül tarafından atandığını savunur (Barthold Niebuhr, Georg, *The History of Rome*, Cilt I, [Çev. Julius Charles Hare], Londra, 1837, s. 567). Bu görüşe dayanak olarak Dionysos, V, 70, 4 (*ὄν ἂν ἢ τε βουλὴ προέλῃται καὶ ὁ δῆμος ἐπιψηφίση*) ve Festus, 'optima lex' (*qui primus magister a populo creatus est*) metinlerini gösterir. Oysa Dionysos'un söylediği, Senato'nun belirlediği diktatörün *comitia curiata* tarafından onaylandığından ibarettir; bununla *curia*'ların *lex curiata* çıkarılmasını kasteder. Festus'un metninde ise "a populo" ifadesi metni tahrir edilmesinin bir sonucu olup, orjinali "qui primus magister populi creatus est" olmalıdır. Bu nedenlerden dolayı Niebuhr'un tezine katılmak mümkün değildir.

³² Mommsen, III, s. 167. Konsüller, yalnızca bir diktatör atamada değil, birçok hukuki işlemin kimin yapacağını belirlemek için öncelikle anlaşma sağlamaya çalışırlar; bu mümkün olmazsa kura çekerlerdi. Kura, *magistra*'lar arasındaki mevkidaşlık ilişkisinin ve *intercessio* yetkisinin sakıncalarını, mevkidaşların anlaşmazlığı düş-

sül yetkilerini haiz *tribunus*'ların (*tribunus consularis*) da diktatör atama yetkisine sahip olduğunu kararlaştırmışlardır.

Caesar örneğinde olduğu gibi, *praetor*'un tek başına diktatör ataması anayasaya aykırıydı.³³ Buna karşın Plutarkhos, *praetor*'ların da diktatör atayabildiklerini yazmıştır.³⁴ Nitekim Roma tarihi, konsülün dahil olmadan atanan diktatöre yabancı değildir. 217 yılında Kuzey İtalya'nın Hannibal'in komutasındaki Kartaca orduları tarafından işgal altında olması nedeniyle, Roma dışında bulunan konsüllerin diktatör atamak üzere kente geri çağrılmaları mümkün olmaz. Bunun üzerine Roma tarihinde ilk kez bir diktatör, Q. Fabius Maximus, bir konsül tarafından değil, halk tarafından seçilir.³⁵ Halk meclisleri de ancak *imperium*'a sahip *magistra*'ların başkanlığında toplandığı ve diktatörün bir *magistra* tarafından atanması gerektiği için, bu görevi *praetor*'un üstlenmesi bir zorunluluktu. Dolayısıyla diktatör atama yetkisi kural olarak konsüllere ait olduğu halde, konsüllerin yokluğunda *praetor*'lar ancak halk meclislerinin sürece katılımıyla diktatör atayabilirlerdi.³⁶

mesi halinde sistemdeki tıkanıklığı ortadan kaldırmak için benimsenen bir yoldu. Anlaşma ya da kura yoluyla diktatör atanmasına tarihte rastlamak mümkündür: 435'te konsül Verginius, mevkidaşının rızasını aldıktan sonra diktatör atar (Titus Livius, IV, 21, 10: *Verginius dum collegam consuleret moratus, permittente eo nocte dictatorem dixit*). 431'de konsüller diktatör atanması konusunda anlaşamazlar ve kura çekilir (Titus Livius, IV, 26, 11: *Sors ut dictatorem diceret—nam ne id quidem inter collegas conuenerat—T. Quinctio evenit*). Ancak 339'da atamayı konsüllerden birinin yapmasını, *fascis*'lere sahip olan konsül olmasıyla açıklayan Titus Livius hatalıdır (VIII, 12, 13: *Aemilius, [tum] cuius fasces erant, collegam dictatorem dixit*). Böyle bir yöntem, meslektaşlık ilkesiyle bağdaşmazdı. Bkz. Mommsen, I, s. 48, dipnot 2.

³³ Cicero, *Ad Atticum*, IX, 15, 3: *vel ut consules roget praetor, vel dictatorem dicat: quorum neutrum ius est*.

³⁴ Plutarkhos, *Marcellus*, XXIV, 7: 'Ο γὰρ δικτάτωρ οὐκ ἔστιν ὑπὸ τοῦ πλήθους οὐδὲ τῆς βουλῆς αἰρετός, ἀλλὰ τῶν ὑπάτων τις ἢ τῶν στρατηγῶν προελθὼν εἰς τὸν δῆμον ὄν αὐτῷ δοκεῖ λέγει δικτάτορα.

³⁵ Titus Livius, XXII, 8, 6: *dictatorem populus creauit Q. Fabium Maximum*; Polybius, III, 87: 'Ρωμαῖοι δὲ δικτάτορα μὲν κατέστησαν Κόιντον Φάβιον; Lydus, *De Magistratibus*, I, 38. Halk tarafından seçilen bir diğer diktatör için bkz. Titus Livius, XXVII, 5, 16.

³⁶ Mommsen, III, s. 168. Fabius Maximus'u *pro dictator* olarak adlandıran ve konsül tarafından atanmadığı için diktatör sıfatını kazanmadığını belirten Titus Livius'a (XXII, 31, 10) hak vermek mümkün değildir. Bizzat Titus Livius, birçok kez Fabius Maximus'u diktatör olarak adlandırmıştır. Bkz. Titus Livius, XXII, 8, 6: *dictatorem populus creauit Q. Fabium Maximum*; XXVII, 5, 16: *eumque quem populus*

Atama, konsülün sözlü olarak ilan etmesiyle gerçekleşirdi. Buna teknik olarak, *dictatorem dicere*³⁷, *creare*³⁸ ve nadiren de olsa *facere*³⁹, *nominare*⁴⁰ ve *legere*⁴¹ denilirdi.

Halk tarafından seçilmiş olsun olmasın bir *magistra* ataması, onu atayan *magistra* bu konuda tanrıların rızasını almadıkça geçerli değildi.⁴² Bu nedenle konsül, diktatör atamadan önce tanrıların dileğini öğrenmek amacıyla *auspicium*'a başvururdu. Diktatör atanmasına ilişkin kaynaklarda *auspicium* anlatılırken, *nocte*⁴³ (geceleyin), *nocte silentio*⁴⁴ (gecenin sessizliğinde), *silentio surgere*⁴⁵ (sessizlikte kalkmak) ve *oriens de nocte silentio*⁴⁶ (geceleyin sessizlikte kalkmak) ifadeleri kullanılır. Genel olarak *auspicium*, gece yarısından sonra ve gün doğumundan önce alınır. Peki, neden *silentio surgere*? Bu deyim, ilk bakışta, sadece konsülün gece sessizliğinde uyanıp tanrılardan atama için olumlu bir işaret beklediği olağan bir *auspicium*'u anlattığı düşünülebilir. Ancak Romalı dilbilimci Festus'un *silentio surgere* ve *silentium* tanımları, durumun böyle olmadığını gösterir:

iussisset diceret dictatorem. Polybius da Q. Fabius'tan diktatör diye söz eder (III, 87: Ῥωμαῖοι δὲ δικτάτορα μὲν κατέστησαν Κόιντον Φάβιον. Arretium'da bulunan bir yazıtta da Q. Fabius diktatör olarak adlandırılmıştır (Mommsen, Theodor, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Cilt I-II, Berlin, 1887-1918, levha XI, 1828: *dictator magistro equitum Minucio quoius populus imperium cum dictatoris imperio aequaverat. Pro dictator ve promagistratu kavramları için bkz. I/F [Görev Süresi] dipnot 72).*

³⁷ Titus Livius, VIII, 23, 15: *cum consul oriens de nocte silentio diceret dictatorem*; IX, 38, 14: *nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit*; IV, 21, 10: *eo nocte dictatorem dixit*; IV, 57, 5: *et si maneant in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum*.

³⁸ Titus Livius, XXII, 31, 8: *populo creatum dictatorem*; II, 18: *dictator creatus, dictatore creando*; IV, 26, 6: *dictatoris creandi*; VI, 6, 8: *Ingens inde ait onus a populo Romano sibi, qui se [dictatorem] iam quartum creasset*.

³⁹ Festus, 'optima lex'.

⁴⁰ Titus Livius, IX, 28, 1: *nominatus dictator*.

⁴¹ Titus Livius, II, 18, 5: *consulares legere*.

⁴² Mommsen, I, s. 111.

⁴³ Titus Livius, XXIII, 22, 11; Cassus Dio, XXXVI, 26.

⁴⁴ Titus Livius, IX, 38, 14.

⁴⁵ Titus Livius, X, 40, 2.

⁴⁶ Titus Livius, VIII, 23, 15.

*Hoc enim est proprie silentium, omnis vitii in auspiciis vacuitas.*⁴⁷

Auspicium'da hiçbir engelin çıkmaması, sessizlik olarak adlandırılır.

*Igitur silentio surgere cum dicitur significat non interpellari, quo minus rem gerat.*⁴⁸

O halde *silentio surgere*, harekete geçmeye bir engelin olmadığını ifade eder.

Dolayısıyla konsül, diktatör atamak için tanrıların atamaya rıza gösterdiklerine dair bir işaret göndermesini beklemezdi. Geceyi *auspicium*'u alacağı yerde kurduğu çadırda geçirir, gece yarısı ile gün doğumu arasında uyanır, dua ettikten sonra tanrıların atamaya itirazlarını gösteren bir işaret gönderip göndermediklerini gözlemlerdi. Böyle bir işaret gönderilmediği, *gecenin sessizliği* bozulmadığı takdirde diktatör atardı.⁴⁹ Kuşların, dört ayaklı hayvanların ve sürüngenlerin hareketlerinin, gök gürültüsünün ve yıldırımın yorumlanması gibi olağan yöntemlerin kullanıldığı diğer *magistra*'ların atamasından farklı bir usul söz konusuydu.⁵⁰

Diktatör, şehrin kutsal kabul edilen en eski toprağında, şehrin ilk yerleşim yerinde (*in agro Romano*) atanmalıydı. Bu nedenle şehir dışındaki konsüller, diktatör atamak için sıklıkla Roma'ya çağırılırlardı.⁵¹ Ancak zamanla, şehrin kurulduğu toprak parçası, sembolik olarak tüm İtalya'yı kapsayacak şekilde yorumlanmaya başlanmıştır.⁵²

E. Göreve Başlaması, *Insignia, Magister Equitum*

Üst düzey *magistra*'ların *lex curiata* çıkarılmaksızın *imperium*'a sahip olamayacaklarına ilişkin âdet, diktatör için de geçerliydi. Konsül-

⁴⁷ Festus, 'silentio surgere'.

⁴⁸ a.g.e., 'sinistrum'.

⁴⁹ Bkz. Titus Livius, VIII, 23, 15; IX, 38, 14; IV, 21, 10; IV, 57, 5.

⁵⁰ Bu farklılığın nedeni, diktatörlük makamının çok eski ve dinî bir boyutu olmasıydı. Bkz. II/C (*Diktatörlüğün Kadim Kökleri*).

⁵¹ Bkz. Titus Livius, VII, 19, 9; XIII, 22, 11; XXII, 57, 1.

⁵² Titus Livius, XXVII, 5, 15: *patres extra Romanum agrum--eum autem Italia terminari--negabant dictatorem dici posse*. Roma dışında atanan diktatörler için bkz. VII, 21; VIII, 23; IX, 38; 44; XXVII, 29, 1-5.

lerden biri tarafından usulüne uygun olarak atanan diktatör, *imperium*'u elde etmek için *curia*'ların onayını almalıydı.⁵³ Bunun için *comitia curiata* toplanır, diktatörün *imperium* ile donatıldığına ilişkin bir yasa çıkarılırdı: Bu yasa, *lex curiata* olarak adlandırılmaktaydı. Bu şekilci işlem yerine getirildikten sonra diktatörün *imperium*'a sahip olduğu ve göreve resmen başladığı kabul edilmekteydi.

Lex curiata, diktatörün göreve başlaması bakımından tamamen bir formaliteydi. *Comitia curiata*'nın usule uygun atanan diktatöre *imperium*'u vermeyi reddettiği bir örneğe tarihte rastlanmamıştır. Kaynaklarda halk meclisinin böyle bir yetkisinin bulunduğu dair bir veri bulunmamaktadır. Dahası diktatör, atama kendisine bildirildikten sonra *magister equitum* seçimi gibi birtakım işlemleri muhtemelen *lex curiata*'yı beklemeksizin yapardı.⁵⁴

Diktatör, kendisine *imperium*'un verilmesine ilişkin işlemin yapılmasını *comitia curiata*'dan bizzat talep etmeliydi. Bu nedenle diktatör atanan kişinin Roma'da bulunması gerekirdi. Ancak bu hususun bir hukukî gereklilikten çok, bir âdet olması muhtemeldir: 390 yılında Galya istilasına uğrayan Romalılar, yurt topraklarını düşmanın elinden geri almak amacıyla, ordunun başına saygın bir komutan olan Camillus'u diktatör atarlar. Ancak *lex curiata*, Camillus Etruria sınırlarındaki Veii'de iken, onun yokluğunda çıkarılır.⁵⁵ Tıpkı diktatör atayacak olan konsülün atamayı başta yalnızca Roma'da ve daha sonraları tüm İtalya'da yapmasına ilişkin kural gibi, zaman içerisinde diktatörün İtalya sınırları içinde herhangi bir yerde bulunurken de *lex curiata* çıkarılması sonucu *imperium*'u elde edeceği kabul edilmiştir.⁵⁶

⁵³ Titus Livius, IX, 38, 15: *atque ei legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffidit*; Dionysos, V, 70, 4: ὄν ἂν ἡ τε βουλή προέληται καὶ ὁ δῆμος ἐπιψηφίσῃ.

⁵⁴ Mommsen, III, s. 174. Nitekim diktatör L. Papirius, *lex curiata* çıkarılmadan önce bir *magister equitum* atar (Titus Livius, IX, 38, 15). Bu hususun açıkça belirtilmediği diğer kaynaklardan da bu sonuç çıkarılabilir; zira birçok kaynakta konsülün atamayı gerçekleştirmesi ile diktatörün *magister equitum* ataması arasında çok az zaman bulunmakta ve *lex curiata*'dan söz edilmemektedir.

⁵⁵ Titus Livius, V, 46, 11: *missique Ardeam legati ad Camillum Veios eum perduxere, seu-quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea quam compererit legem latam, quod nec iniussu populi mutari finibus posset nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere—lex curiata lata est dictatorque absens dictus.*

⁵⁶ Iulius Caesar'ın atama sırasında İtalya dışında bulunuyor olmasından yakınan Cassius Dio (XLII, 21: καὶ ὁ τε Καῖσαρ τὴν δικτατορίαν παραχρῆμα, καίπερ ἔξω

Diktatör, en büyük kamu gücü *imperium*'un sembolü olan *fascis*'e de sahip olurdu.⁵⁷ Kral ve konsülün on iki *fascis*'inin aksine diktatör, yirmi dört *fascis*'e sahipti.⁵⁸ Buna karşın *fascis*'leri taşıyan yirmi dört *lictor*'un tamamını Roma'da yanında bulundurmaz; yalnızca askeri sefere çıktığında beraberinde götürürdü. 82'de bir askeri darbe sonucu iktidarı ele geçiren Sulla, bu makamın tarih sahnesinden silinmeye yüz tuttuğu bir dönemde, yirmi dört *lictor*'un tamamını Roma sınırları içinde yanında bulunduran ilk diktatör olmuştur.⁵⁹ *Fascis*'lerin yanı sıra diktatör, *imperium*'a sahip diğer *magistra*'lar gibi, *sella curulis*⁶⁰ ve *toga praetexta*'ya⁶¹ da sahip olurdu.

Göreve başlayan diktatör, en kısa sürede *magister equitum* (süvarilerin efendisi) olarak adlandırılan bir yardımcı seçerdi.⁶² *Magister equitum*, diktatörün talimatlarıyla bağlı olup, onun emrinde görev yapardı. Savaşta diktatör Roma lejyonlarını komuta ederken, *magister equitum*, adından anlaşıldığı gibi

τῆς Ἰταλίας ὄν), atama işleminin hukuka aykırı olduğunu ima eder. Dolayısıyla en azından I. yüzyılda, müstakbel diktatörün atama sırasında İtalya'da bulunması yeterliydi.

- ⁵⁷ *Fascis*, *imperium* sahibi *magistra*'ların önünde yürüten *lictor* adlı görevlilerin taşıdığı bir demet değneğin (*virga*) ortasına bir baltanın (*securis*) yerleştirilmesi ve kırmızı bir deri ile bağlanmasıyla elde edilen araçtı. *Fascis*, *imperium* sahibi *magistra*'nın yurttaşlar üzerindeki ölüm dirim hakkını (*ius vitae necisque*) temsil ederdi. Nitekim *lictor*'lar, kararları *provocatio*'ya tâbi olmayan *magistra*'nın hükmettiği ölüm cezasını derhal infaz ederlerdi. Mommsen'in deyişiyle, *fascis* ile *lictor* arasında o kadar sıkı bir ilişki vardı ki, *fascis*'siz *lictor*, *lictor*'suz *fascis* düşünülemezdi. Nitekim her iki kavram sıklıkla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (II, s. 4).
- ⁵⁸ Polybius, III, 87, 7: τῶν μὲν γὰρ ὑπάτων ἑκατέρῳ δώδεκα πελέκεις ἀκολουθοῦσι, τούτῳ δ' εἴκοσι καὶ τέτταρες; Dionysos, X, 24: ; Plutarkhos, *Fabius Maximus*, 4: Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Φάβιος εὐθὺς ἐνδείξασθαι θέλων τῆς ἀρχῆς τὸ μέγεθος καὶ τὸν ὄγκον, ὡς μᾶλλον ὑπηκόοις χρῆτο καὶ πειθηνίοις τοῖς πολίταις, προῆλθε συννεγκάμενος εἰς τὸ αὐτὸ ῥάβδουχίας εἰκοσιτέσσαρες; Cassius Dio, LIV, 1: καὶ μετὰ ταῦτα τὰς ῥάβδους τὰς τέσσαρας καὶ εἴκοσι λαβόντες προσῆλθον αὐτῷ; Appianus, *Bellum Civile*, I, 100: πελέκεις τε γὰρ ἐφέροντο πρὸ αὐτοῦ, οἷα δικτάτορος, εἴκοσι καὶ τέσσαρες.
- ⁵⁹ Titus Livius, *Periochae*, 89, 3: *Sylla dictator factus, quod nemo umquam fecerat, cum fascibus XXIII processit.*
- ⁶⁰ Cassius Dio, XLIII, 48, 2; Titus Livius, II, 31, 3; Festus, 'sella curulis'.
- ⁶¹ Titus Livius (*Periochae*, 19, 1), Claudius Glicia'nın *toga praetexta*'yı giydiğini söyler; Glicia diktatörlükten başka bir *magistra*'lık yapmadığı için diktatörlerin de bu togayı giydiği sonucuna ulaşmak mümkündür.
- ⁶² Titus Livius, IX, 38; Dionysos, V, 75; Polybius, III, 87, 9; Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, CVIII, 31.

süvari birliklerine komuta ederdi. Roma ordularının ikinci komutanı olarak diktatörün yokluğunda ordunun başına geçerdi. *Magister equitum* seçme hakkı, aynı zamanda bir zorunluluktaki. Nitekim *fastus*'larda *magister equitum* kaydı bulunmayan iki diktatörlük dışında, diktatörler daima bir *magister equitum* seçmişlerdir. İlki bir zorunluluktan kaynaklanmıştır: 249'da Claudius Glicia, diktatör seçildikten kısa süre sonra, alt sınıftan olduğu için henüz bir *magister equitum* seçmeden görevini iade etmeye zorlanmıştır.⁶³ İkincisi ise bir anayasal anomaliye doğmuştur: 216 yılında bir diktatör görevdeyken diktatör unvanıyla atanan M. Fabius Buteo, halihazırda bir *magister equitum* var olduğundan, *magister equitum*'suz atanmıştır.⁶⁴

F. Görev Süresi

Magistra'ların bir yıllığına ya da belirli bir süre görev yapmasına ilişkin kural, olağanüstü bir *magistra*'lık olması nedeniyle diktatörlüğe uygulanmamaktaydı. Buna karşın diktatörlük, savaş ya da iç karışıklık gibi olağanüstü durumlarda ilan edilmesinin doğal sonucu olarak geçici bir *magistra*'lıktı. Belirli bir görevi yerine getirmesi için atanan diktatör, bu görevi tamamlar tamamlamaz iade ederdi. Görev süresine ilişkin bir mutlak sınırlama bulunmamaktaydı.

Diktatör en çok altı ay süreyle görevde kalabilmekte; bu sürenin sonunda görevini iade etmek zorundaydı.⁶⁵ Literatürde, sürenin altı ay ile sınırlı olmasının nedeni, diktatörün bir askerî önder olması ve seferlerin yaz ile sonbahar mevsimlerinde yapılması nedeniyle en

⁶³ Titus Livius, *Periochae*, 19, 1: *dictatorem dicere Claudium Gliciam dixit, sortis ultimae hominem, qui coactus abdicare se magistratu postea ludos praetextatus spectavit.*

⁶⁴ Titus Livius, XXIII, 22: *M. Fabium Buteonem ex senatus consulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.*

⁶⁵ Cicero, *De Legibus*, III, 3, 9: *Ne amplius sex menses*; Titus Livius, XXIII, 22, 11: *M. Fabium Buteonem ex senatus consulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit*; Pomponius, D. I. 2. 2. 18: *Non erat fas ultra sextum mensem retineri*; Dionysos, V, 71, 73: χρόνου δ' εἶναι μέτρον τῆ νέᾳ ἀρχῇ μῆνας ἕξ, μετὰ δὲ τὴν ἐξάμηνον αὐθις ἄρχειν τοὺς ὑπάτους; Plutarkhos, *Camillus*, 29: Ἐκ τούτου φοβηθεῖσα τὸν θόρυβον ἢ βουλή τὸν μὲν Κάμιλλον οὐκ εἶασε βουλόμενον ἀποθέσθαι τὴν ἀρχὴν ἐντὸς ἐνιαυτοῦ, καίπερ ἕξ μῆνας οὐδενὸς ὑπερβαλόντος ἑτέρου δικτάτορος; Cassius Dio, XXXVI, 34, 1: Ἐκ τούτου φοβηθεῖσα τὸν θόρυβον ἢ βουλή τὸν μὲν Κάμιλλον οὐκ εἶασε βουλόμενον ἀποθέσθαι τὴν ἀρχὴν ἐντὸς ἐνιαυτοῦ, καίπερ ἕξ μῆνας οὐδενὸς ὑπερβαλόντος ἑτέρου δικτάτορος; XLII, 21: καίτοι τῶν οἰωνιστῶν σφοδρότατα ἀντειπόντων μηδεὶ ἐξεῖναι πλείω τοῦ ἐξαμήνου χρόνον ἱππαρχῆσαι.

çok altı ay sürmesiyle açıklanmaktadır.⁶⁶ Bu sürenin makamın askerî niteliğinden kaynaklandığının kanıtı, savaş dışında bir nedenle atanan diktatörün görevinde altı ay kalmasının hoş görülmemesiydi.⁶⁷ Buna karşın Niebuhr, altı aylık süreyi Latin diktatörlüğü ile açıklamıştır. Latin Konfederasyonu'nun komutasının, Roma ve diğer Latin devletleri arasında altı ay süreliğine paylaşıldığını savunmuştur.⁶⁸

Fastus'larda bir yıl süren dört diktatörlük kaydı bulunmaktadır (333, 324, 309, 301). Kayıtlara göre bu dört yılda konsül seçilmemiştir. Kayıtların doğruluğundan kuşku duymak için haklı bir neden mevcuttur. Roma arşivlerinin bir kısmı, 390 yılında Roma'nın Galyalılar tarafından yağmalanması sırasında kaybolmuş ve vakanüvislerin yıllıklarından yola çıkılarak yeniden yazılmıştır. Yeniden yazım sırasında, görev yapan konsüllerin bilinmediği bu dört yılda diktatörün altı ay değil bir yıl görev yaptığı yönünde arşivlerde bir değişiklik yapılmış olması muhtemeldir. Dahası, bu yanlış yeniden yazım masum olmayabilir; Caesar'ın, anayasa aykırı bir yıllık diktatörlüklerini meşrulaştırmak amacıyla, *fastus*'ları tahrip ederek emsal yaratmış olabileceği düşünülmektedir.⁶⁹

Diktatörün görev süresinin bir ikinci sınırlamaya daha tâbi olduğunu savunan Mommsen'e göre diktatörün görevi, konsülün mevkidaşı

⁶⁶ Mommsen, III, s. 184.

⁶⁷ 216 yılında Senato'daki eksik üye sayısının tamamlamak için atanan diktatör M. Fabius Buteo, yaptığı konuşmada askeri nedenler dışında bir nedenle atanan diktatörün altı ay görev yapmasının doğru olmadığını söyler ve yüz yetmiş yedi senatör daha atadıktan sonra görevini derhal iade eder (Titus Livius, XXIII, 23). Keza 363 yılında Tiber nehrinin taşması üzerine oyunlar yarıda kalır ve çivi çakarak tanrıların öfkesini dindirmek amacıyla L. Manlius Capitolinus Imperiosus diktatör atanır. *Tribunus plebis* M. Pomponius görevini tamamlamasına rağmen görevi birkaç gün sonra iade ettiği gerekçesiyle diktatörü görevini kötüye kullanmakla suçlar (Cicero, *De Officiis*, III, 112; Titus Livius, VII, 3, 4).

⁶⁸ Niebuhr, *H.R.*, s. 564.

⁶⁹ **Drummond**, Andrew, "The Dictator Years", *Historia*, C. 27, S. 4, 1978, s. 571. Yazara göre meşruiyet kaygısı güden Caesar, bir yıllık görev süresi bakımından Alba diktatörlüğünü emsal gösteremezdi; çünkü Licinius Macer'in iddiasına rağmen Romalılar diktatörlüğün Alba'ninkinden farklı olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle Caesar, Roma tarihinde emsal olaylar yaratma yolunu seçmiştir. Bir yıllık diktatörlüklerden yalnızca Caesar döneminde söz edilmesi, Romalı devlet adamının kayıtların tahribinde parmağı olduğunu göstermektedir.

olmasının sonucu olarak, onu atayan konsülün görev süresi dolduktan sonra sona ererdi.⁷⁰ Bir başka deyişle halkın efendisi, onu atayan *magistra*'nın ölümü üzerine görevinden çekilmez, *magistra*'nın görev süresinin sonuna kadar devam ederdi. Ne var ki böyle bir sınırlamanın bulunduğunu kaynaklardan çıkarmak mümkün değildir; çünkü onu atayan konsülün görev süresi dolduktan sonra dahi makamında kalan diktatör de vardır.⁷¹

Roma'da birçok makam için söz konusu olan görev süresinin uzatılması, diktatörlük için hiçbir zaman uygulanmamıştır. Hiçbir kaynaktan diktatörlük görev süresi sona erdikten sonra *pro dictator*⁷² sıfatı ile görevde kalan bir kişiden söz edilmemektedir.⁷³

⁷⁰ Mommsen, III, s. 183. Mommsen, hiçbir kaynaktan belirtilmeyen bu hususa ilişkin iki olayı kanıt olarak göstermektedir. İlki, 389 yılında diktatör M. Furius Camillus'un konsül yılının sonunda görevinden çekilmesidir (Titus Livius, VI, 1, 4: *Ceterum primo quo adminiculo erecta erat eodem innixa M. Furio principe stetit, neque eum abdicare se dictatura nisi anno circumacto passi sunt*). Camillus'un burada bir tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır; yoksa bu alıntıdan böyle bir zorunluluğun çıkarılması mümkün değildir (Bkz. Lintott, Andrew, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford, 2005, s. 111). İkincisi ise Geminus olayıdır ki, tamamen yanlış bilgiye dayanır.

⁷¹ 202 yılında fırtına nedeniyle halk meclisleri toplanamaz ve yeni yılın konsüllerini seçmek mümkün olmaz. Onu atayan önceki yılın konsülünün görev süresi dolmasına rağmen diktatör C. Servilius Geminus görevinde kalır ve Senato'nun isteği üzerine Ceres oyunlarını yönetir (Titus Livius, XXX, 39, 4-5; 40, 4).

⁷² *Pro magistratu*, *magistra* seçilmeksizin, anayasal olarak *magistra* yetkileriyle donatılan kişidir. Temel olarak iki gerekçeyle *pro magistratu* söz konusu olurdu: *prorogatio* (görev süresi uzatımı) ve *delegatio* (yetki devri). Görev süresi dolan üst düzey *magistra*, halefi göreve başlayana dek *magistra* yetkilerini kullanmaya devam eder; ancak bu yetkileri halk tarafından belirli bir süre için aldığından, süre dolduktan sonra *magistra* değil, *pro magistratu* sıfatıyla görev yapardı. Öte yandan bir üst düzey *magistra*, yokluğunda yetkilerini kullanması için bir temsilci atar; halk tarafından seçilmemiş olan bu temsilci *magistra* sıfatını kazanmadığından *pro magistratu* olarak adlandırılırdı. Bir üçüncü *pro magistratu* vardı ki, yetki alanı şehir dışı ile sınırlandırılmış, bir anayasal anomali sonucu halk tarafından özel usul ile seçilen kişiydi (Bkz. Mommsen, I, s. 11-13).

⁷³ Titus Livius'un (XXII, 31, 10-11) sözünü ettiği *pro dictator*, görev süresi uzatılan *magistra* değil, usule aykırı biçimde atanan *magistra*'dır. Bkz. I/D (*Atama Usulü*) dipnot 36. Öte yandan Mommsen, görev süresi sona eren diktatörün, görevi devredebileceği uygun bir *magistra* bulunmaması durumunda, böyle bir *magistra* gelene kadar görevi muhafaza ettiğini kanısındadır (III, s. 184). Bunun nedeni,

G. Yetki Alanı ve Unvanı

Diktatör, makamın olağanüstü bir *magistra*'lık olmasının sonucu olarak belirli bir nedenle (*causa*) atanırdı.⁷⁴ Konsüllerin yetkisinin aksine diktatör *imperium*'u, bu belirli neden ile sınırlıydı. Geleneksel deyişte belirtildiği gibi esas olarak diktatör, bir askeri işgal ya da halk ayaklanması tehdidi karşısında atanır⁷⁵; yalnızca bu tehditleri ortadan kaldırmak için yetki kullanırdı.

Diktatörün belirli bir nedenle atanması, bu *magistra*'lığın ayırt edici unsurlarından biridir. Nitekim *fastus*'larda diktatörün resmî unvanında atama nedeni ve yetki alanı da belirtilirdi. *Fastus*'larda yer alan diktatör unvanları şunlardı: (1) *rei gerundae causa*, (2) *seditionis sedandae et rei gerundae causa*, (3) *clavi figendi causa*, (4) *feriarum constituendarum causa*, (5) *comitiorum ludorumque faciendorum causa*, (6) *comitiorum habendorum causa*, (7) *senatus legendi causa*.⁷⁶ Diktatörün *quaestionibus exercendis* ve *interregni causa* unvanları ile atandığı doğru değildir.⁷⁷

Dictator rei gerundae causa (“işleri halletmek için”), devletin geleceğinin tehlikeye girdiği savaşlarda orduya komuta etmesi için atanırdı. Diktatörlük her şeyden önce askeri bir makam olarak kabul edilmiştir.⁷⁸

halk tarafından seçilmeyen bir *magistra*'nın görev süresinin halk tarafından uzatılmayacağı düşüncesi olabileceği gibi, çok geniş yetkilere sahip olan makama süreklilik kazandırılmasını önleme çabası da olabilir.

⁷⁴ Cassius Dio, XXXVI, 32: Καὶ τοῦτων μέντοι τοιοῦτον ὄντα, οὔτε ἐπὶ πᾶσι ποτε τοῖς πράγμασιν οἱ πατέρες ἡμῶν, οὔτε ἐπὶ πλείω χρόνον ἑξαμήνου κατεστήσαντο.

⁷⁵ Cicero, *De Legibus*, III, 3, 9: *Quando duellum gravius discordiaeue civium escunt*; Claudius, *Lungdunum Levhası*, I, 28: *Quid nunc commemorem dictaturae hoc ipso consulari imperium valentius, repertum apud maiores nostros, quo in asperioribus bellis aut in civili motu difficiliore uterentur?*

⁷⁶ Festus'un *optima lege* tanımından yola çıkan Willems, diktatörleri iki grupta sınıflandırmıştır. *Dictator optima lege*, *rei gerunda* ve *seditionis sedandae causa* atanan diktatörleri ifade ederdi. *Dictator imminuto iure* ise belirli bir idarî işlemi ya da dinî ritüeli yerine getirmek üzere atanan diktatörler için kullanılmıştır (Willems, s. 258-260).

⁷⁷ Cezai yargı yetkisiyle donatılan diktatör Maenius'un unvanı, *quaestionibus exercendis causa* (soruşturmaları yönetmek için) değil, *rei gerundae causa* idi (*Fasti Capitolini*, 314). *Fasti Capitolini*'deki 217'de Fabius'un *interregnum* nedeniyle diktatör atandığına ilişkin ifade yanlıştır; çünkü o yıl *interregnum* söz konusu olmamıştır. Bkz. Mommsen, III, s. 184, dipnot 1; Bandel, s. 3.

⁷⁸ Nitekim Cato (*Origines*, 58), diktatör sözcüğünü Kartaca komutanı için de kullanır.

Askerî yetki, diktatörün her dönemde sahip olduğu doğal yetki olarak görülmekteydi. Öyle ki savaş dışında bir nedenle atanan diktatörler bile savaşa gitme yetkisine sahip olduklarını iddia etmişlerdir.⁷⁹ 391'e kadar diktatörler, *rei gerundae causa* unvanıyla atanmışlar ve bu unvan, atama nedeninden bağımsız olarak bu *magistra*'nın genel unvanı haline gelmiştir. Nitekim savaş dışında bir nedenle göreve gelen diktatörlerin dahi *rei gerundae causa* unvanıyla atandığı olmuştur.⁸⁰

Diktatörlüğün bir başka kullanım amacı ise devlete yönelik iç tehditlerin yok edilmesiydi. *Dictator seditionis sedandae et rei gerundae causa*, Roma'nın ayrıcalıklı büyük toprak sahibi *patricius*'lara karşı, pleb ayaklanmalarını bastırmakla görevlendirilirdi. Bu atama nedeni, diktatörün askerî yetkisini kullanmasını gerektirdiğinden, Romalılar tarafından *dictator rei gerundae causa*'dan farklı görülmezdi. Nitekim çoğu zaman iç ve dış tehditlere aynı anda karşı konulması gerekmiş; savaş hazırlanmak amacıyla ayaklanmanın bastırılması gerekli olmuştur. Örneğin; 494'te M' Valerius Maximus, ayaklanmayı bastırarak plebleri orduya almak ve iç karışıklığı fırsat bilerek Roma'ya savaş açan Sabinler ile Aequileri yenilgiye uğratmak amacıyla *dictator seditionis sedandae et rei gerundae causa* unvanıyla diktatör atanır.⁸¹ Gerek bu benzerlik gerekse daha önce açıklandığı gibi unvanın genel niteliği nedeniyle, birçok iç karışıklığı bastırmak için atanan diktatör, *seditionis sedandae et rei gerundae causa* değil, *dictator rei gerundae causa* unvanına sahipti.

Roma tarihinde tüm diktatörlerin yarısından fazlası *rei gerundae causa* ya da *seditionis sedandae causa* unvanıyla atanmıştır. Romalılar, bu askerî ve politik durumlar dışında da bu olağanüstü *magistra*'lığa başvururlardı.

Birtakım dinî ritüellerin gerçekleştirilmesi için de diktatör atanırdı. *Dictator clavi figendi causa*, Roma'da bir salgın, doğal afet, toplumsal kriz meydana geldiğinde atanırdı.⁸² *Dictator feriarum constituendarum*

⁷⁹ 363'te *dictator clavi figendi causa* L. Manlius, görevini yerine getirdikten sonra Hernici halkıyla savaşmak için asker toplar; tepkiler üzerine görevinden ayrılır (Titus Livius, VII, 3).

⁸⁰ Bkz. Titus Livius, IX, 26.

⁸¹ Titus Livius, II, 30-31.

⁸² Eski bir yasaya göre *praetor maximus*, Jüpiter tapınağının sağ tarafına bir çivi çakarak tanrıların öfkesini dindirebilirdi. 363 yılında oyunlar sırasında Tiber Nehri taşıp *Ludus Magnus*'u sel basınca, yaşlıların eskiden bir diktatörün çivi çakmasıyla veba salgınının son bulduğunu anlatması üzerine *dictator clavi figendi causa* atanmıştır

causa, kötü alâmetlerin görülmesi üzerine kutsal günleri saptamak için atanmıştır.⁸³ *Dictator ludorum faciendorum causa*, Jüpiter'e ithafen düzenlenen olağanüstü dinî festivalin ve oyunların (*Ludi Magni*) başlama işaretini verirdi.⁸⁴

Özellikle Geç Cumhuriyet döneminde diktatör, konsüllerin yokluğunda da atanır; birtakım işlemleri yapmak için gerekli olan *imperium*'u sağlardı. Roma'da konsül ya da *praetor* bulunmadığı takdirde halk meclislerini toplamak için *dictator comitorum habendorum causa* atanırdı.⁸⁵ *Dictator senatus legendi causa*, Senato'daki boş koltukları doldurmak amacıyla yeni senatörler belirlerdi.⁸⁶

Yetki alanı sınırlaması yalnızca fiiliydi, herhangi bir hukukî sınırlama söz konusu değildi.⁸⁷ *Dictator clavi figendi causa*'nın dahi savaşa gitme yetkisine sahip olduğunu iddia etmesi ve bir *magister equitum* atama zorunluluğu, yetki alanına ilişkin bir hukukî sınırlama bulunmaksızın tüm diktatörlerin aynı yetkilere sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim atamadan sonra Senato'nun diktatörden bir başka görevi daha yerine getirmesini istediği de olmuştur.⁸⁸ Diktatörün atama nedeni dışın-

(Titus Livius, VII, 3, 5). 331'de yüzlerce kişinin şüpheli biçimde ölmesinin nedeninin, onları zehirleyen yaklaşık yüz yetmiş kadın olduğu ortaya çıkar; bunun bir kötü alamet olduğunu düşünen Romalılar bir diktatör atarlar. Ayrıca eski zamanlarda pleb ayaklanmaları sırasında *dictator clavi figendi causa* atandığını, çivi çakılması üzerine herkesin sağduyu kazandığını öğreniyoruz (Titus Livius, VIII, 18).

⁸³ Titus Livius, VII, 28, 6-7.

⁸⁴ Titus Livius, XXVII, 33, 6: *Exitu huius anni T. Quinctius consul, dictatore comitorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato.*

⁸⁵ *Dictator comitorum habendorum causa* için bkz. Titus Livius, VII, 22; 24; VIII, 16; 23; IX, 7; 44; XXII, 33; XXV, 2; XXVII, 5; XXVIII, 10; XXIX, 11.

⁸⁶ Titus Livius, XIII, 22: *Dictatorem, qui censor ante fuisset vetustissimusque ex iis qui viverent censoriis esset, creari placuit qui senatum legeret, accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum iusserunt.*

⁸⁷ Mommsen, III, s. 180; Bandel, s. 3, dipnot 3. *Dictator immunitu iure* olarak adlandırıldığı, yalnızca belirli idarî işlem ya da dinî ritüelleri yerine getirmek amacıyla atanan diktatörün *imperium*'unun yalnızca atama nedeni ile sınırlı olduğunu savunan Willems yanılmaktadır (s. 260). Böyle bir hukukî sınırlama, ancak makam *provocatio*'ya tâbi kılındıktan sonra söz konusu olmuştur.

⁸⁸ 202'de *comitorum habendorum causa* atanan diktatör C. Servilius Geminus, senatonun emriyle oyunları düzenlemekle görevlendirilmiştir (Titus Livius, XXX, 39, 4-8).

da yetki kullanmasının uygulamada ancak Senato kararı ile mümkün olduğu göz önüne alındığında da, bu sınırlamanın hukukî değil siyasi olduğu gözlemlenebilir.

H. *Imperium*

Diktatör, tıpkı konsül ve *praetor* gibi, bir *magistra*'nın sahip olabileceği en büyük kamu gücüne, *imperium*'a sahipti. Diktatörün *imperium*'u diğer *magistra*'larinkinden daha büyüktü (*imperium maius*).⁸⁹ Daha önce gördüğümüz gibi *praetor maximus* olarak adlandırılması bundandı. Diktatörün yetkisini, konsüllerinkinden ayırt eden üç önemli özelliği vardı: (1) *Provocatio* ve *auxilium* bağışıklığı (2) Sorumsuzluk (3) Senato'dan bağımsızlık.

Diktatörlük makamının alametifarikası *provocatio*⁹⁰ bağışıklığıydı. Klasik görüşe göre 509 tarihli İlk Valeria Yasası'ndan beri konsülün

⁸⁹ Titus Livius, VI, 38, 3: *summum imperium*; VIII, 3: *maius imperium*; XXX, 24, 3: *pro iure maioris imperii*; Claudius, *Lungdunum Levhası*, I, 28: *imperium valentius*. *Imperium maius-minus* ilişkisi, yalnızca diktatör ve konsül-*praetor* arasında geçerli değildi. Konsül, *praetor* ve diktatör dışında *imperium*'a sahip olan *magistra*'lardan daha büyük bir *imperium*'a sahipti. Ne var ki bu diktatör-konsül ilişkisi, konsül-*praetor* ilişkisinden farklıydı. Last, ilkinde A tipi, ikincisine B tipi *imperium maius-minus* ilişkisi demektedir (Hugh Last, "Imperium Maius: A Note", *The Journal of Roman Studies*, C. 37, S. 1-2, 1947, s. 159). Ehrenberg, isabetli olarak, ilkinin "consular imperium maius", ikincisini "dictatorial imperium maius" olarak adlandırmıştır (Ehrenberg, Victor, "Imperium Maius in the Roman Republic", *American Journal of Philology*, C. 74, S. 2, 1953, s. 122-123). İlkinde, *praetor*'lar konsülden bağımsız olarak görev yaparlar; ancak iki *magistra* birlikte çalıştıklarında ya da yetki uyumsuzluğu ortaya çıktığında konsül *praetor*'a iradesini kabul ettirirdi. Ancak hiçbir halde *praetor*'un işlemlerinden dolayı konsülün sorumluluğu söz konusu değildi. Buna karşın ikinci tür ilişkide, diktatör atanması üzerine bütün *magistra*'lar ona bağımlı bir şekilde görev yaparlar; bu *magistra*'ların bütün işlemlerinden dolayı diktatör sorumlu olurdu. Last ve Ehrenberg'in tespitlerine iki özellik daha eklenmelidir: Konsül *praetor*'un görevden ayrılmasını isteyemediği halde, diktatör konsülü istifaya zorlayabilirdi; *praetor* konsülün karşısına *fascis*'leri ile çıkabilirken, konsül diktatör huzurunda *fascis*'leri yanında bulundurmazdı.

⁹⁰ *Provocatio ad populum*, bir *magistra* kararıyla cezaya mahkûm edilmiş bir Roma vatandaşının halk meclislerinden bu cezanın ortadan kaldırılmasını istediği bir hukukî başvuru yoluydu. Bu hukukî yola konu olan cezanın kapsamı belirsizdir. Cicero (*De Re Publica*, II, 53) ve Valerius Maximus (IV, 1, 1), yalnızca ölüm ve

*coercitio*⁹¹ yetkisi, Roma sınırları içinde *provocatio*'ya tâbiydi (*provocatio domi*); konsülün bir Roma vatandaşı aleyhine verdiği cezalara karşı halk meclisleri karşısında hak aramak mümkündü.⁹² Buna karşın Roma dışında seferlerde savaş hukuku geçerli olduğundan, *imperium militiae* sahibi konsül *provocatio*'ya boyun eğmezdi. Diktatörün *coercitio* yetkisi ise ne Roma sınırları içinde ne de Roma dışında *provocatio*'ya tâbiydi.⁹³ Bu bakımdan diktatör, vermiş olduğu cezalara karşı halk meclislerine başvurulamayan bir *magistra* idi (*magistratus sine provocatione*). Bu düzenlemenin ortaya çıkışı, daha önce değindiğimiz gibi, diktatörün her şeyden önce bir başkomutan olduğu ve askerî yetkilerinin bir coğrafya ile sınırlandırılmayacağı düşüncesinden ileri gelmektedir; çünkü

kırbaçlama cezalarına karşı halk meclislerine başvurabildiğini ifade ederken; Dionysos (V, 19, 4) ve Plutarkhos (*Poplicola*, 11) ise para cezalarını da dahil ederler.

⁹¹ *Coercitio*, *magistra*'nın kişiyi kendisine itaat etmeye zorlama ve cezalandırma yetkisiydi.

⁹² Titus Livius, II, 8, 2: *Ante omnes de provocatione aduersus magistratus ad populum sacrandoque cum bonis capite eius qui regni occupandi consilia inisset gratae in uolgu leges fuere*. Çağdaş tarihçilerin neredeyse tamamı, *provocatio* denetiminin 509'da son kral kovulduktan hemen sonra benimsendiği yönündeki klasik görüşe karşı çıkmaktadır. *Provocatio*'yu düzenleyen *Lex Valeria Publicola* (509) ile *lex Valeria Horatia* (449) sahil değildir; konsül *coercitio*'su, tıpkı diktatör gibi, ancak 300 yılında *lex Valeria* ile *provocatio domi*'ye tâbi kılınmıştır. Titus Livius başta olmak üzere klasik yazarların aksi yöndeki ifadeleri, Roma Devleti'ni kuruluşundan itibaren bir halk egemenliği olarak gösterme kaygısından kaynaklanmaktadır. Kralığı ortadan kaldırdıktan sonra iktidarı ele geçiren aristokrasinin, kendi arasından seçtiği konsüllerin yetkilerini sınırlamakta hiçbir menfaati yoktu (Staveley, E. Stuart, "Provocatio during the Fifth and Fourth Centuries B.C.", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, C. 3, S. 4, 1955, s. 415).

⁹³ Cicero, *De Legibus*, I, 15, 4: *dictator quem uellet ciuium nominatim aut indicta causa in pube posset occidere*; Titus Livius, II, 18, 8: *neque provocatio*; 29, 11: *dictatorem, a quo provocatione non est, creemus*; III, 20, 8: *sine provocatione dictaturam esse*; Plutarkhos, *Camillus*, 18: γνῶμη πρὸς ἀνυπεύθυνον ἀρχὴν ἐν χερσὶ τὴν δίκην ἔχουσαν εὐτακτεῖν; *Fabius Maximus*, 9: Καὶ γὰρ εἶρξαι τῷ δικτάτορι καὶ θανατῶσαι πρὸ δίκης ἔξεστι; Dionysos, V, 75: καταλελύσθαι ἀφ' οὗ παρήλθεν ἡ τοῦ δικτάτορος ἀρχὴ τὸν φύλακα τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ νόμον, ὃς οὔτε ἀποκτείνειν πολίτην ἄκριτον οὐδένα συνεχῶρει τοῖς ὑπάτοις; VI, 58: ἔφεσιν δὲ τοῖς βουλομένοις ἐδίδου μεταφέρειν τὰς κρίσεις ἐπὶ τὸν δῆμον; Zonaras, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν*, VII, 13: δικάζειν δὲ καὶ ἀποκτείνειν καὶ οἴκοι καὶ ἐν στρατείαις ἡδύνατο, καὶ οὐ τοῦς τοῦ δήμου μόνους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἰπέων καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς βουλῆς; Pomponius, D. I. 2. 2. 18: *a quibus nec provocandi*.

diktatör yalnızca devlete yönelik dış tehditleri değil, aynı zamanda iç tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla atanırdı. Diktatörün *provocatio* bağısıklığı, *patricius* devletine isyan eden pleblerin en ağır şekilde bastırılması ve Roma sınırları içinde vatandaşlara savaş hukukunun uygulanmasından başka bir şey değildi.⁹⁴ Öte yandan halkın efendisi, *tribunus plebis* vetosuna, yani *auxilium*'a da tâbi değildi.⁹⁵ Bu, *provocatio* bağısıklığının mantıksal sonucuydu. Diktatör kararları *auxilium*'a tâbi olsaydı, bu kararlar halk meclislerinin denetimi kapsamında kalır ve *provocatio* bağısıklığı amacına ulaşmamış olurdu.

Diktatörün hukukî sorumluluğu bulunmamaktaydı; göreviyle ilgili işlem ve eylemlerden dolayı ne görev süresince ne de görevden çekildikten sonra yargılanabilirdi.⁹⁶ Bu kuralın tek istisnası, 314 yılın-

⁹⁴ Mommsen, III, s. 187. Diktatörlüğün siyasî niteliği, Caius Gracchus vakiasında ortaya çıkmaktadır. Gracchus'u ve üç bin destekçisinin katlinden sorumlu olan konsül Opimius'un yaptığı hukuka aykırı işlem ve eylemler, diktatörün doğal yetkileri arasında görülmüştür (Plutarkhos, *Ti. Gracchus*, 18: Οὗτος μέντοι πρώτος ἐξουσία δικτάτορος ἐν ὑπατεία χρησάμενος, καὶ κατακτείνας ἀκρίτους ἐπὶ τρισχίλοις πολίταις Γάϊον Γράγχον καὶ Φούλβιον Φλάκκον).

⁹⁵ Zonaras, VII, 13: οὐτ' ἐγκαλέσαι τις αὐτῷ οὐτ' ἐναντίον τι διαπράξασθαι ἴσχυεν, οὐδὲ οἱ δήμαρχοι, οὔτε δίκη ἐφέσιμος ἐγίνετο ἀπ' αὐτοῦ; VII, 15: ἤμυνόν τε δεμένῳ παντί, πάντα τὸν ἐπιβησάμενον σφᾶς ἀφηροῦιτο οὐχ ἔχ μόνων ἰδιμτῶν ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀρχόντων, πλὴν τῶν διχτατόρων; Titus Livius, III, 29, 6: *Ea ne impedirent tribuni dictatoris obstitit metus*; VI, 38, 9: *tribuni plebis tulerunt ad plebem idque plebs sciuit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum milium ei multa esset*; VIII, 35, 5: *non iustum auxilium*; II, 18, 8: *neque ullum usquam nisi in cura parendi auxilium*.

⁹⁶ Dionysos, V, 70: ἐτέραν δὲ τινα ἀρχὴν ἀποδείξει πολέμου τε καὶ εἰρήνης καὶ παντὸς ἄλλου πράγματος κυρίαν, αὐτοκράτορα καὶ ἀνυπεύθυνον, ὧν ἂν βουλευσῆται καὶ πράξει; VI, 38: ὃς ἀνευθύνῳ χρώμενος ἐξουσία; VII, 56: ἀνυπευθύνῳ χρώμενος ἐξουσία; Appianus, *Bellum Civile*, II, 23: Κάτωνος δ' αὐτοὺς μεταδιδάξαντος ὑπατον εἶλοντο χωρὶς συνάρχου ὡς ἂν ἔχοι τὴν μὲν ἐξουσίαν δικτάτορος, ἄρχων μόνος, τὴν δ' εὐθυναν ὑπάτου; Zonaras VII, 13; καὶ οὐτ' ἐγκαλέσαι τις αὐτῷ οὐτ' ἐναντίον τι διαπράξασθαι ἴσχυεν, οὐδὲ οἱ δήμαρχοι, οὔτε δίκη ἐφέσιμος ἐγίνετο ἀπ' αὐτοῦ. Buna karşın *lex Acilia Repentundarum*'a dayanan Lintott (s. 112), hatalı biçimde, diktatörün göreviyle ilgili işlemlerinden dolayı görevden ayrıldıktan sonra hukukî sorumluluğunun bulunduğunu iddia etmektedir. *Lex Acilia Repentundarum* 123 yılında kabul edilmiştir ve bu nedenle, ancak diktatörün Cumhuriyet'in son döneminde sorumlu hale geldiğine ilişkin bir kanıt olabilir. Bkz. I/J (Çöküş Süreci).

da diktatör C. Maenius'un politik nedenlerle görevinden çekildikten sonra yargılanmasıdır.⁹⁷

Diktatörü konsülden ayırt eden en önemli özelliklerinden biri de Senato'dan daha bağımsız olmasıydı. Konsül birçok konuda Senato ile birlikte çalışmak zorunda olduğu halde, diktatör Senato'ya danışmadan hareket ederdi.⁹⁸ Yerleşmiş uygulamaya göre konsül Senato'nun rızası bulunmadan en fazla dört lejyon oluşturabildiği halde⁹⁹, diktatör muhtemelen herhangi bir niceliksel sınırlamaya tâbi olmaksızın lejyon oluşturma yetkisine sahipti.¹⁰⁰

Patricius devletini tehdit eden iç ve dış tehditler karşısında komutada ve siyasal yönetimde birliği sağlamak için atanan diktatör, varlık amacı gereği bir tek adamdı. *Codictator* kavramı, kurumun doğasına aykırıdır. Hal böyleyken, diktatörün tek adam konumu İkinci Pön Savaşı sırasında iki kez sarsılmıştır. 216'da Hannibal'in ordusunu İtalya'dan atmak için görevlendirilen M. Junius Pera'nın diktatörlüğü sırasında M. Buteo, Cannae hezimetinin ardından boşalan Senato üyeliklerinin yerine yeni üyeler seçmek için diktatör atanmıştır.¹⁰¹ Böylece Roma tarihinde ilk kez, farklı görevleri yerine getirmek için olsa da aynı anda iki diktatör görev yapmıştır. Bir yıl sonra bu kez *Fabius Maximus*'un diktatörlüğünde *magister equitum* *Minucius Rufus*, diktatör görevden alınmaksızın onunla eşit yetkilerle (*aequatum imperium*) donatılmış,

⁹⁷ Cumhuriyet'e karşı kurulan komployu soruşturmak üzere atanan diktatör C. Maenius, *patricius* ailelerinin üyelerini de suçlayınca Roma aristokrasisinin tepkisini çeker ve görevinden çekildikten sonra *magister equitum*'u ile birlikte yargılanır (Titus Livius, IX, 26, 17-20).

⁹⁸ Polybius, III, 87, 8.

⁹⁹ Titus Livius, XLII, 35, 4: *C. Sulpicio Galbae praetori negotium datum, ut quattuor legiones scriberet urbanas, iusto numero peditum equitumque, iisque quattuor tribunos militum ex senatu legeret, qui praessent*; IX, 30, 3: *ut tribuni militum seni deni in quattuor legiones a populo crearentur, quae antea perquam paucis suffragio populi relictis locis dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia*.

¹⁰⁰ Mommsen, III, s. 191.

¹⁰¹ Titus Livius, XXIII, 23: *Is ubi cum lictoribus in rostra escendit, neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum esset, probare se dixit*. Buteo, aynı anda iki diktatörün var olmasından duyduğu hoşnutsuzluğu saklamamıştır; ancak hiç kimse atamanın hukuka aykırı olduğunu ileri sürmemiştir.

hatta Polybius'a göre diktatör sıfatını dahi kazanmıştır.¹⁰² Kuşkusuz *Minucius*'a diktatör yetkilerini veren *plebiscitum* anayasaya aykırıydı.

Olağan *magistra*'lara göre daha geniş yetkilere sahip bir tek adam olması, literatürde diktatörün sınırsız yetkileri bulunduğu şeklinde yorumlanmasına; çoğu zaman kral ile karşılaştırılmasına yol açmıştır.¹⁰³ Nitekim birçok yazar, diktatörlüğü sahip olduğu yetkiler bakımından maddi anlamda krallık olarak tanımlamıştır.¹⁰⁴ Hatta diktatörün, hiçbir yasaya dayanmaksızın keyfî yönetim sergileyen bir "seçilmiş tiran" a benzetildiği dahi olmuştur.¹⁰⁵ *Imperium*'un bölünmezliği ilkesi gereği diktatör, *imperium*'un sağladığı bütün yetkilere hukuken sahipti. Ancak

¹⁰² *Minucius*'un diktatör ile eşit yetkilerle donatıldığına şüphe yoktur; ancak *Minucius*'un diktatör sıfatını kazanıp kazanmadığı oldukça tartışmalıdır. Polybius, *Minucius*'u diktatör olarak adlandırır (III, 103: καὶ δὴ δύο δικτάτορες ἐγγένοιεν ἐπὶ τὰς αὐτὰς πράξεις). Oysa kaynakların neredeyse tamamı, *Minucius*'u diktatör değil, onunla eşit yetkilerle donatılmış *magister equitum* olarak tanımlar (Titus Livius, XXII, 25, 10: *nunc modicam rogationem promulgaturum de aequando magistri equitum et dictatoris iure*; CIL XI, 1828: *magister equitum Minucio quoniam populus imperium cum dictatoris imperio aequaverat*; Plutarkhos, *Fabius Maximus*, 9, 3: ἡς αὐτῆς ἐξουσίας τῷ δικτάτορι; Appianus, *Hannibal*, 3, 12: ἴσον ἰσχύειν αὐτῷ τὸν ἵππαρχον ἀπέφηνεν; Valerius Maximus, III, 8, 2: *dictatori ei magistrum equitum Minucium iure imperii senatus aequavit*; V, 2, 4: *dictatori ei magister equitum Minucius (...) aequatus*; Cassius Dio, fr. 57: τὴν πρὸς τὸν δικτάτορα ἰσομοιρίαν προσλαβὼν; Zonaras, VIII, 26: τῷ δ' ἱπάρχω τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν προσένειμαν ὥστε ἄμφω ἀπὸ τῆς ἴσης ἄρχειν). Ne var ki Roma'da bulunan bir yazıtta *Minucius*, diktatör olarak adlandırılır (CIL, I², 607: *Hercolei sacrom M. Minucius C.f. dictator vocit*). Ancak Dorey, yazıtta bahsedilen *Minucius* diktatörlüğünün 220'de halk meclislerini toplamak için gerçekleştiğini, 217 yılında *Minucius*'un diktatör atanmadığını, yalnızca diktatör ile eşit yetkilerle donatıldığını savunmuştur (Dorey, T. A., "The Dictatorship of *Minucius*", *The Journal of Roman Studies*, C. 45, S. 1-2, 1955, s. 95-96).

¹⁰³ Polybius, III, 87, 8; 103, 4; *Camillus*, 18; Cicero, *De Re Publica*, II, 32.

¹⁰⁴ Mommsen, III, s. 194; Willems, s. 258.

¹⁰⁵ Dionysos, V, 73, 2: ἐπεὶ τό γε τῆς ἐξουσίας μέγεθος, ἧς ὁ δικτάτωρ ἔχει, ἥκιστα δηλοῦται ὑπὸ τοῦ ὀνόματος; Appianus, *Bellum Civile*, I, 99: ἐς ὅσον θέλοι, τύραννον αὐτοκράτορα; Plutarkhos, *Fabius Maximus*, 4: ὅτι τυραννικὸν εἰς ἅπαντα τᾶλλα καὶ μέγα τὸ τῆς ἀρχῆς κράτος ἐστίν. Tiran (τύραννος), iktidarı zor yoluyla ele geçirmiş, hiçbir yasaya bağlı olmaksızın keyfî ve şahsî yönetim sergileyen kişiyi; kral ise bir veraset sistemi dahilinde tahta oturan, yetkileri anayasada belirlenen kişiydi (Daremborg / Saglio, 'tyrannus', s. 567-568). Eski Yunan tiranı ile Roma diktatörünü eş anlamlı olarak kullanılmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için

Roma diktatörü, çok geniş yetkilere sahip olmasına rağmen âdetlerden doğan birtakım fiilî sınırlamalara tâbiydi. Makamın ihdas edildiği ilk dönemlerde bu sınırlamaların dahi söz konusu olmayıp, zaman içinde birer âdet olarak yerleşmiş olmaları muhtemeldir.

En önemli sınırlama, diktatörün görev süresine ilişkindi. Daha önce bahsettiğimiz gibi diktatör, görevini tamamlar tamamlamaz, her halde altı ay içinde görevden çekilirdi. Bu husus, diktatörlüğün bir olağanüstü yönetim şekli olmasının doğal sonucuydu. İkinci sınırlama, diktatörün askerî seferde ordunun başındayken devlet hazinesini ancak Senato'nun rızasıyla kullanabilmesine ilişkindi.¹⁰⁶ Buna karşın diktatör, bir kez kendisine ödenek tahsis edildiğinde harcamalarıyla ilgili Senato'ya hesap vermezdi. Üçüncüsü, diktatörün medenî yargı yetkisi bakımından durumu, *praetor* makamı yaratıldıktan sonra konsülün durumuyla benzerdi: Diktatör bu yetkiye hukuken sahip olduğu halde¹⁰⁷ bu yetkiyi fiilen kullanan *praetor* idi.¹⁰⁸ Öte yandan diktatör, *coercitio* yetkisini yalnızca görevi ile ilgili konularda kullanır; görevini yerine getirmesine engel olan, ona itaat etmeyen kişileri cezalandırırdı. Bunun dışında kalan suçlar, olağan ceza yargılamaları uygulamada diktatörün yetki alanı dışında kalırdı. Son olarak diktatörün, başkomutan olması-

bkz. Kalyvas, Andreas, The Tyranny of Dictatorship: When the Greek Tyrant Met the Roman Dictator, *Political Theory*, C. 35, S. 4, Ağustos 2007, s. 412-442.

¹⁰⁶ Kartacalılara esir düşen Romalı askerler için fidye ödemek isteyen diktatör Fabius Maximus'un hazineyi kullanması, Senato tarafından kendisine danışılmadığı gerekçesiyle engellenir (Titus Livius, XXII, 23). Buna karşın Zonaras'ın, diktatörün konsüle göre daha olumsuz bir konumda olduğu yönündeki ifadesi hatalıdır (VII, 13: πλὴν ὅτι μὴ ἐφ' ἵππον ἀναβῆναι ὁ δικτάτωρ ἠδύνατο, εἰ μὴ ἐκστρατεύεσθαι ἐμελλεν, οὕτε ἐκ τῶν δημοσίων χρημάτων ἀναλώσαι τι ἐξῆν αὐτῷ, εἰ μὴ ἐψηφίσθη). Diktatörün Roma sınırları içinde bile hazineden kaynak almak için Senato'dan rızasına ihtiyaç duyması için bir neden yoktur. Diktatör ile konsül arasındaki *imperium maius-minus* ilişkisi göz önüne alındığında, diktatörün tâbi olduğu bir sınırlamanın konsül için geçerli olmaması akla uygun değildir.

¹⁰⁷ 177'de bir *senatus consultum* ile *consul*, *interrex*, *ensor* ve *praetor*'un köle azat edildiğinde, azat eden efendinin bu işlemle *civitas* değişikliğini amaçlamadığına dair yemin isteyebileceği kararlaştırılır (Titus Livius, XLI, 9, 11).

¹⁰⁸ Mommsen, I, s. 217, dipnot 3. Erken Cumhuriyet döneminde bütün *magistra*'lar görevden çekildiği için bu yetkiyi, *praetor* yerine, diktatörün seçtiği kişinin kullanıyor olması muhtemeldir.

nın barındırdığı riskler nedeniyle İtalya dışına çıkması yasaktı.¹⁰⁹ Ancak istisnai olarak, Birinci Pön Savaşları sırasında 249 yılında A. Attilius Calatinus diktatör atanarak Sicilya'ya gönderilmiştir. Kanımızca coğrafi bir sınırlamadan çok, diktatörün bir taarruz savaşı başlatmasına ilişkin bir sınırlamanın söz konusu olması muhtemeldir.¹¹⁰

Imperium sahibi diktatör, yaygın inancın aksine, halk meclislerini toplamak ve burada oylanmak üzere bir yasa önerisinde bulunma yetkisine (*ius agendi cum populo*) sahipti.¹¹¹ Nitekim diktatör yasama faaliyetinde de bulunmuş; hatta Roma tarihindeki en önemli anayasal değişikliklerden ikisi diktatörün girişimiyle yapılmıştır.¹¹²

¹⁰⁹ Cassius Dio, XXXVI, 32: ἐφ' ᾧ μήτε πλείω τοῦ τεταγμένου χρόνου, μήτε ἕξω τῆς Ἰταλίας ἄρξῃ. Diktatörün İtalya dışına çıkmasına ilişkin bir yasağın bulunmadığını savunan Mommsen'e göre, diktatörün yalnızca bir kez İtalya dışında görev yapmak için atanmış olması, Dio'nun bahsettiği siyasi nedenden değil, altı aylık azamî sürenin büyük seferler için yetersizliğinden kaynaklanmaktaydı (III, s. 193 dipnot 4). Aynı görüş için bkz. Liebenam, s. 386.

¹¹⁰ Aynı görüş için bkz. **Rossiter**, Clinton L., *Constitutional Dictatorship: Crisis Government in the Modern Democracies*, Princeton, 1948, s. 24. Nitekim bu yasağın kaynağı, diğer sınırlamalar gibi, yasa değil âdetlerdi (Liebenam, s. 386).

¹¹¹ Diktatörün yasama faaliyetinde bulunmadığına ilişkin görüş (Rossiter, s. 25) hatalıdır. Hiçbir kaynak diktatörün yasa önerisinde bulunma yetkisine sahip olduğunu açıkça belirtmemektedir. Bu yetki *imperium*'un sağladığı doğal yetkilerden olduğundan, kaynaklar bu hususu ayrıca belirtme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Diktatörün girişimiyle halk meclislerinde yasaların kabul edilmesine hiçbir itirazın ifade edilmemesi, prosedürün hukuka tamamen uygun olduğunu göstermektedir. Aynı görüş için bkz. **Lazar**, Nomi Claire, "Making Emergencies Safe for Democracy: The Roman Dictatorship and the Rule of Law in the Study of Crisis Government", *Constellations*, C. 13, S. 4, 2006, s. 513.

¹¹² 434'te Mamercus Aemilius Mamercinus'un diktatörlüğünde çıkarılan *lex Aemilia de censoribus*, *ensor*'un görev süresinin beş yıldan on sekiz aya indirilmesini düzenliyordu (Titus Livius, IV, 24: *tum dictator, ne nequiquam creatus esset, materia quaerendae bello gloriae adempta, in pace aliquid operis edere quod monumentum esset dictaturae cupiens, censuram minuere parat, seu nimiam potestatem ratus seu non tam magnitudine honoris quam diuturnitate offensus (...)* Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram; graue esse iisdem per tot annos magna parte vitae obnoxios vivere. Se legem laturum ne plus quam annua ac semestris censura esset). 287'de diktatör Q. Hortensius'un girişimiyle çıkarılan *lex Hortensia*, pleb meclisi kararlarının (*plebiscitum*) Senato onayı (*auctoritas patrum*) başta olmak üzere hiçbir koşula tâbi olmaksızın bağlayıcılık kazanmasını öngörüyordu (Aulus Gellius, XV, 27: Q.

Diktatör, yetki devri konusunda da konsüle uygulanan sınırlamalardan muaftı. Konsül yokluğunda kendisini temsil etmesi için şehir yönetiminden sorumlu olan *praefectus urbi*'ye yetkisini devredebilirken, yetkisinin sembollerini olan *fascis*'leri devredebilirdi. Buna karşın diktatör, yetkisinin yanı sıra *fascis*'leri de devredebilirdi. *Magister equitum*, diktatörün yokluğunda onu temsil eder; diktatörün on iki *fascis*'ine sahip olurdu. 367'de *lex Licinia, praefectus urbis* atama yetkisini konsülden almış; buna karşın diktatör bu yetkiyi muhafaza etmiştir.

I. Anayasal Konumu

Diktatörün diğer *magistra*'lar karşısındaki anayasal konumu zaman içerisinde değişiklik göstermiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde diktatörlük, krallığın geçici geri dönüşüydü. Devleti tehdit eden olağanüstü durumlarda, *imperium*'un iki konsül tarafından paylaşılmasının yaratacağı sakıncaları ortadan kaldırmak için bütün kamu gücü tek elde toplanır, diktatör olarak adlandırılan bir *magistra* tıpkı kral gibi mutlak yetkilerle donatılırdı. Diktatör atanması üzerine *tribunus plebis* dışında bütün *magistra*'lar görevlerinden çekilirlerdi.¹¹³ Konsüllerin *imperium*'u askiya alınır; dikta-

Hortensius dictator eam legem tulit, ut eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur).

¹¹³ Polybius, III, 87, 8: οὗ κατασταθέντος παραχρήμα διαλύεσθαι συμβαίνει πάσας τὰς ἀρχὰς ἐν τῇ Ῥώμῃ πλὴν τῶν δημάρχων; Dionysos, V, 70, 4: τοὺς τότε ὑπατεύοντας ἀποθέσθαι τὴν ἐξουσίαν, καὶ εἴ τις ἄλλος ἀρχὴν τινα εἶχεν ἢ πραγμάτων τινῶν κοινῶν ἐπιμέλεια; V, 72, 3: ὁ Κλοῖλιος ἀναγορεύει τ' αὐτόν, ὥσπερ εἰώθεσαν ποιεῖν οἱ μεσοβασιλεῖς, καὶ τὴν ὑπατείαν αὐτὸς ἐξόμνυται; V, 77, 2: πολλάκις ἀναγκασθείσης τῆς πόλεως καταλύσαι τὰς νομίμους ἀρχὰς καὶ πάντα ποιῆσαι τὰ πράγματα ὑφ' ἐνὶ; Plutarkhos, *Camillus*, 5: Ἡ δὲ σύγκλητος εἰς τὸ δέκατον ἔτος τοῦ πολέμου καταλύσασα τὰς ἄλλας ἀρχὰς δικτάτορα Κάμιλλον ἀπέδειξεν; 29: ἥδη γὰρ αὐτοῦ δικτάτορος ἡρημένου καὶ μηδενὸς ἄρχοντος ἐτέρου νόμῳ, πρὸς οὐκ ἔχοντας ἐξουσίαν ὁμολογηθῆναι; *Quaestiones Romanae*, 81: οὐδὲ παύονται δικτάτορος αἰρεθέντος ἀλλὰ πᾶσαν ἀρχὴν ἐκείνου μετατιθέντος εἰς ἑαυτὸν αὐτοὶ μόνοι διαμένουσιν, ὥσπερ οὐκ ὄντες ἄρχοντες ἀλλ' ἐτέραν τινὰ τάξιν ἔχοντες; *Antonius*, 8: ἡ γὰρ δημαρχία διαμένει, τὰς δ' ἄλλας καταλύουσι πάσας δικτάτορος αἰρεθέντος; *Fabius Maximus*, 3: πάντες δ' εἰς μίαν γνώμην συνῆχθησαν, ἀνυπευθύνου τε δεῖσθαι τὰ πράγματα μοναρχίας, ἣν δικτατορίαν καλοῦσι; 9: μόνη γὰρ αὕτη δικτάτορος αἰρεθέντος ἡ ἀρχὴ τὸ κράτος οὐκ ἀπόλλυσιν, ἀλλὰ μένει τῶν ἄλλων καταλυθεισῶν; *Arrianus, Hannibal*, 12: ἀφικόμενος Φάβιος Μάξιμος ὁ δικτάτωρ Σερούλιον μὲν ἐς Ῥώμην ἔπεμπεν ὡς

törün *imperium*'u konsüllerinkinin yerini alırdı. Böylece diktatör, görev süresinde *imperium*'a tek başına sahip olurdu. Bu bakımdan diktatör, mevkidaşı bulunmayan ve tüm yetkileri elinde toplayan bir *magistra* (*sine collega omne imperium*) idi.¹¹⁴ Diktatörün atama nedeni dışında kalan olağan işlerin ise diktatörün seçtiği kişiler tarafından yürütülüyor olması muhtemeldir.

Geç Cumhuriyet döneminde ise diktatör atandığında, konsüller görevlerini sürdürürler; diktatör gibi *imperium*'a sahip olurlardı. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi diktatörün yetkisi, konsüllerinkiyle aynı nitelikte olmasına rağmen daha büyüktü (*imperium maius*). Bu nedenle, bir diktatör atandığında konsüller, daha büyük *imperium* karşısında bağımsızlıklarını kaybeder; diktatörün emrinde görev yaparlardı.¹¹⁵ Bir başka deyişle, diktatör atanması üzerine konsüller görevden çekilmez; aksi emredilmedikçe olağan faaliyetlerini sürdürürlerdi.¹¹⁶ Buna karşın diktatörün otoritesine tâbi olan konsüller, diktatör görev yaptığı sürece *fascis*'lerini taşıyamazlardı.

οὔτε ὕπατον οὔτε στρατηγὸν ἔτι ὄντα δικτάτορος ἡρῆμένον. *Tribunus plebis*'lerin bağımsız birer *magistra* olarak görevde kalması, bu makamın diktatörlükten daha sonra yaratılmış olmasıyla açıklanmaktadır. Nitekim geleneksel tarihleri kabul edecek olursak, *tribunus plebis* makamı, diktatörlüğün ihdas edilmesinden yaklaşık yedi yıl sonra 494'te *nexum* altında ezilen pleblerin *Mont Sacra*'ya çıkarak isyan çıkarması üzerine yaratılmıştır. Bu husus, önceki yasa-sonraki yasa ilişkisinden çok, *tribunus plebis*'lerin özel anayasal statüsünden kaynaklanmaktaydı. Makamı ihdas eden *leges Sacrae*, *tribunus plebis*'lere *patricius magistra*'larına karşı mutlak dokunulmazlık sağlıyordu.

¹¹⁴ Cicero, *De Re Publica*, I, 40, 63; Polybius, III, 87, 6-9.

¹¹⁵ Bu bakımdan konsül ve *praetor*'lar, diktatör temsilcisine (*legatus*) benzetilmiştir. (Last, s. 159). Geç Cumhuriyet döneminde konsül ve *praetor*'ların görevlerinden çekilmediği düşünüldüğünde, *imperium*'a sahip *magistra*'ların *legatus* olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Aynı görüş için bkz. Ehrenberg, s. 123.

¹¹⁶ 203'te konsül Cn. Servilius Caepio'nun Senato'nun emrine uymayıp Hannibal ordularını Afrika'ya kadar takip etmeye çalışması üzerine, büyük *imperium*'u sayesinde konsülün Roma'ya dönmesini sağlaması için P. Sulpicius Galba diktatör atanır; konsül görevini sürdürür (Titus Livius, XXX, 24, 1-3). 215'te diktatör Fabius Buteo, konsül seçimlerine başkanlık etmek için Roma'ya çağrılır; konsül seçimi tamamlandıktan sonra ordunun başına döner (XXIII, 24, 1). 217'de Fabius Maximus diktatör atanmasına rağmen Titus Livius, Cneius Servilius'tan "*consul*" olarak söz etmeyi sürdürür (XXII, 11, 1).

Mommsen'in teorisine göre, devleti tehdit eden olağanüstü durumların üstesinden gelmek amacıyla konsüllük kurumunun güçlendirilmesi için atanan diktatör, konsül ve *praetor*'lar ile aynı kurulun (*collega*) üyesi olup, onların olağanüstü mevkidaşıydı.¹¹⁷ Diktatör, konsül ve *praetor*'dan daha büyük bir *imperium*'a sahip olduğu için konsüllerin büyük mevkidaşıydı (*collega maior*).¹¹⁸ Diktatör ile konsüller arasında mevkidaşlık ilişkisi bulunduğuna göre diktatörün konsül tarafından atanması, kooptasyondan başka bir şey değildi.¹¹⁹ Diktatörün görevinin onu atayan konsülün görev süresinin bitimi üzerine sona ermesi ve her üç *magistra* için *praetor* sözcüğünün kullanılması, bu *magistra*'ların arasındaki bu mevkidaşlık ilişkisini kanıtlamaktadır.¹²⁰ Hiçbir kaynaktan diktatörün teknik anlamda konsül ve *praetor*'un mevkidaşı olduğu açıkça belirtilmemektedir. Nitekim Mommsen'in bu görüşü destekçi bulamamıştır.¹²¹

Ayrıca Titus Livius'u kaynak alan Mommsen, diktatör atandığında konsül başta olmak üzere *magistra*'ların hiçbir zaman görevden çekilmediğini savunmuştur.¹²² Polybius, Dionysos, Plutarkhos ve Appianus

¹¹⁷ Mommsen, III, s. 175; Tighe, Ambrose, *The Development of the Roman Constitution*, New York, 1889, s. 64-65. Keyes, diktatörün yalnızca Geç Cumhuriyet döneminde konsüllerin mevkidaşı olduğunu savunmuştur; zira Erken Cumhuriyet döneminde konsüllerin yetkisi askıya alınır (Keyes, Clinton Walter, "The Constitutional Position of the Roman Law Dictatorship", *Studies in Philology* 14, 1917, s. 298).

¹¹⁸ Mommsen'in diktatörlüğün "kraliyetin geçici geri dönüşü" (III, s. 192) olduğuna ilişkin ifadesi bir çelişki olarak yorumlanmamalıdır. Bu ifadeyi diktatörün sahip olduğu yetkilerin önemini anlatmak için kullanmıştır. Yoksa diktatörlüğün, Roma'ya özgü bir Cumhuriyet kurumu olduğu ve mevkidaşları olan konsüller ile birlikte görev yaptığı düşüncesindedir.

¹¹⁹ Mommsen, III, s. 176. Kooptasyon, bir kurulunun kendi üyeleri arasından seçim yapması usulüdür.

¹²⁰ a.g.e., III, s. 85; 183-184.

¹²¹ Liebenam, s. 382; Willems, s. 259, dipnot 7; Ehrenberg, s. 122, dipnot 18; Abbott, s. 26. Diktatör atandığında konsüllerin *fascis*'lerini yanında taşıyamaması, *imperium*'larının askıya alındığı şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. Bu nedenle diktatörün konsüllerin büyük mevkidaşı olmadığı savunulmuştur (Daremberg / Saglio, 'dictator', s. 163).

¹²² Birçok yazar da Mommsen'i izlemiştir (Niebuhr, *H.R.*, I, s. 564; Willems, s. 259; Last, s. 159; Liebenam, s. 382; Ogilvie, s. 281; Lintott, s. 111; Smith, s. 632; Tighe, s. 64; Ihne, Wilhelm, *The History of Rome*, Cilt I, [İngilizce Baskı], Lond-

gibi Eski Yunan tarihçilerin diktatörün Erken Cumhuriyet döneminde konsüllerin yetkilerinin askıya alındığına yönelik ifadelerini hatayla açıklamıştır.¹²³ Ünlü romaniste göre Eski Yunan tarihçilerin ortak kaynağı, hata sonucu böyle bir ifade kullanan Polybius'tur. Ne var ki Polybius, Erken Cumhuriyet dönemine ilişkin en güvenilir kaynaktır.¹²⁴ Ayrıca bu dönemde diğer *magistra*'ların diktatör atanması üzerine görevlerinden çekildiğini belirtenler, Eski Yunan tarihçilerle sınırlı değildir. Titus Livius'un *Roma Tarihi*'nde de Erken Cumhuriyet döneminde diktatör atanmasının konsüllerin *imperium*'unun askıya alınması sonucunu doğurduğuna ilişkin kanıtlar bulmak mümkündür.¹²⁵ Ayrıca Ro-

ra, 1871, s. 132; **Walbank**, Frank William, *A Historical Commentary on Polybius*, Oxford, 1957, s. 422; Daremberg / Saglio, 'dictator', s. 163).

¹²³ Buna karşın Eski Yunan tarihçilerin eserlerinde, Geç Cumhuriyet döneminde dahi diktatör atandığında konsüllerin *imperium*'unun askıya alındığı ve diktatörün mevkidaşsız bir *magistra* olduğuna ilişkin ifadelere rastlamak mümkündür. Örneğin, uzun yıllar Roma'da yaşamış Eski Yunan tarihçi Appianus (*Bellum Civile*, VII, 12), Pön Savaşları sırasında Kartacalı Hannibal'e karşı Roma ordusuna komuta eden konsül Servilius'un, diktatör tarafından artık görevinde kalamayacağı için Roma'ya geri gönderildiğini anlatır. Appianus'a itibar edilirse, diktatörün atanmasıyla konsülün görevi askıya alındığına göre diktatör, 217 yılında dahi konsül *imperium*'undan farklı nitelikte bir yetkiye sahip, mevkidaşsız bir *magistra* idi. Ne var ki sahip olduğumuz sayısız kaynak, Geç Cumhuriyet dönemine ilişkin olarak bu sonuca varılmasını mümkün kılmamaktadır. Appianus'un bu tarihsel olayı hata sonucu önceki dönemin anlayışına uygun olarak yorumladığı anlaşılmaktadır. Titus Livius (XXII, 11, 5) ise bu olayı daha farklı biçimde aktarır. Flaminia yolunda ilerleyen Fabius Maximus, Tiber nehrinin yakınlarındaki Ocriculum'da konsülün bir grup atıyla kendisine doğru geldiğini görünce, ona bir ulak gönderip *lictor*'ları olmadan huzuruna çıkmasını söyler ve konsül bu emre uyar. *Imperium*'un sembolü olan *lictor*'ların diktatörün huzuruna kabul edilmemesi, konsüllerin *imperium*'unun askıya alındığı ve diktatörün geçici kral gibi tek başına yürütme yetkisine sahip olduğu izlenimi yaratsa da pasajın devamı durumu açıklığa kavuşturur. Titus Livius, bu olaya tanıklık eden yurtaş ve müttefiklerin uzun süredir görülmeyen diktatörün ne anlama geldiğini unuttuklarını ve bu olay sayesinde diktatörün ihtişamının hatırlatıldığını anlatır. Kuşkusuz Fabius Maximus, makamın otoritesini yeniden tesis etmek için böyle bir uygulamaya gitmiştir. Dolayısıyla bu olay Geç Cumhuriyet döneminde diktatörün, adeta bir geçici kral gibi, mevkidaşsız *magistra* olduğuna ilişkin bir kanıt değildir.

¹²⁴ Keyes, s. 300.

¹²⁵ 458 yılında diktatör L. Quinctus Cincinnatus'un konsül L. Minucius Esquilinus Augurinus'tan görevinden çekilmesini ve diktatör temsilcisi (*legatus*) olarak or-

malı ünlü hatip ve hukukçu M. Tullius Cicero, diktatörün *imperium*'un sağladığı tüm yetkileri elinde toplayan mevkidaşsız (*sine collega omne imperium*) olağanüstü bir *magistra* olduğunu belirtir.¹²⁶

Titus Livius'un ilk zamanlarda diktatörün anayasal konumuna ilişkin çelişkili ifadeleri açıklamaya muhtaçtır. Keyes, Titus Livius'un kaynağının İkinci Pön Savaşı sırasında yaşamış vakanüvisler olduğunu ve bunların Erken Cumhuriyet dönemi diktatörünü, kendi zamanlarının diktatörü ışığında yorumladığını savunmuştur.¹²⁷ Gerçekten II. yüzyılda Roma bir küresel güç haline geldiğinde, hakkında pek az şey bilinen devletin ilk zamanlarının tarihi ve özellikle devlet kurumlarının kökeni, olgular yerine, gurur kaynağı olacak bir ulusal tarih yaratmak amacıyla yeniden yazılmıştır. Bilgi eksikliğinden doğan boşluklar ise kimi zaman bireylerin ve Roma'nın önde gelen *gens*'lerinin kahramanlık hikâyeleriyle doldurulmuş; tarihsel olaylar sonraki dönemin anlayışına uygun olarak yorumlanmıştır.¹²⁸ Livius'un konsüllerin görevden çekildiğine ilişkin pasajları ise doğru ve çok eski kaynaklardan alınmış olmalıdır.

O halde Erken Cumhuriyet döneminde diktatör, mevkidaşı olmaksızın tüm yürütme yetkisini tek başına elinde toplayan bir *magistra* iken, Geç Cumhuriyet döneminde konsüller ile birlikte görev yapardı.

Diktatörün anayasal konumu bakımından iki dönem arasındaki farklılığı açıklayan Keyes'in teorisi kuşkusuz doğrudur. Erken Cumhuriyet döneminde küçük bir şehir devleti olan Roma, olağanüstü hallerde bir diktatör ve onun atadığı *magister equitum* tarafından yönetilir, bir başka *magistra*'ya gereksinim duyulmadığı için konsüllerin *imperium*'u diktatör görevini iade edene dek askıya alınır. İkinci Pön Savaşı sırasında, toprakları ve savaştığı cepheler artması üzerine olağanüstü

dunun başında kalmasını emreder (III, 29, 2). 402'de konsül yetkilerini haiz *tribunus militaris* Caius Servilius Structus Ahala, mevkidaşlarını, onları istifaya zorlayabilecek bir diktatör atamakla tehdit eder (V, 9, 6). Konsülün *praetor*'u istifaya zorlayamadığı göz önünde bulundurulduğunda, diktatör-konsül ilişkisinin, konsül-*praetor* ilişkisinden farklı bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır (Keyes, s. 302).

¹²⁶ Cicero, *De Re Publica*, I, 40, 63.

¹²⁷ Keyes, s. 303.

¹²⁸ Bandel, s. 4-5. Örneğin, *magistra* kararlarının *provocatio domi*'ye tâbi kılınmasına ilişkin üç farklı yasanın (509, 449, 300) da Valeria *gens*'inden gelen *magistra*'ların girişimiyle çıkarılması gerçek olamayacak kadar kusursuz bir öyküdür.

hallerde diktatör ve *magister equitum* yeterli olmadığı için konsüller de görevlerini sürdürüyorlardı. Yürütme yetkisini birlikte kullanacak konsüllere ihtiyaç duyan diktatör, göreve geldiğinde muhtemelen bir beyanname (*edictum*) yayınlarak, ikinci bir emre kadar konsüllerin görevlerini sürdürmelerini buyuruyordu.¹²⁹ Dolayısıyla adeta bir geçici kral gibi mevkidaşsız ve mutlak yetkilere sahip olan ilk dönem diktatörünün, III. yüzyılın ikinci yarısında mevkidaşları bulunan diktatöre dönüşmesi, Roma devletinin ekonomik, siyasi ve coğrafi gelişiminin sonucu ortaya çıkan ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır.

J. Çöküş Süreci

Sınıfsal ve siyasî niteliği nedeniyle diktatörlük kurumunun ortadan kaldırılması, pleblerin *patricius* sınıfına karşı verdiği uzun mücadelenin temel taleplerinden biri olmuştur. Ne var ki diktatörlüğün ilgası bir anda olmamış, yetkileri adım adım sınırlanmıştır. *Coercitio* yetkisinin *provocatio*'ya tâbi kılınmasıyla, diktatörün askerî yetkisi Roma sınırları içinde (*domi*) sınırlandırılmıştır. Böylece en doğal ve vazgeçilmez yetkisi olan askerî yetkiyi yitirmiş olan diktatörün, plebler üzerinde bir anayasal baskı kurumu niteliği zayıflamıştır.¹³⁰

Diktatörlüğün *coercitio* yetkisinin ne zaman ve hangi yasayla *provocatio domi*'ye tâbi kılındığı bilinmemektedir. Halk meclislerince seçilen hiçbir *magistra*'nın *provocatio* bağımsızlığına sahip olamayacağını düzenleyen 449 tarihli *lex Valeria Horatia*, konsül tarafından atanan diktatörler için uygulanmamıştır.¹³¹ Bu yasanın yürürlüğe girmesinden

¹²⁹ Keyes, s. 304-305.

¹³⁰ *Provocatio* bağımsızlığı diktatörlüğün o denli ayırt edici niteliğiydi ki, kurum *provocatio*'ya tâbi kılındıktan sonra diktatörlük *formula*'sından “*ut optima lege*” (en iyi yasaya göre) ifadesinin kaldırılmıştır. Bkz. Festus, ‘optima lex’: *Postquam vero provocatio ab eo magistratu ad populum data est, quae ante non erat, desitum est adici “ut optima lege”, ut pote immunito iure priorum magistrorum.*

¹³¹ Titus Livius, III, 55: *ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet.* Teknik olarak “*creare*”, halk tarafından seçilen *magistra*'lar için kullanılırdı. Dolayısıyla yasa, yalnızca halk meclislerinin seçtiği *magistra*'ların kararlarına karşı halk meclislerine başvurma yolunu açmış; konsül tarafından atanan diktatörü ise uygulama alanı dışında bırakmıştır. Öte yandan daha önce belirttiğimiz gibi, *Lex Valeria Horatia*'nın sahih olmadığı kabul edilmektedir (Bkz. I/H [*Imperium*] dipnot 91).

sonra dahi birçok *dictator sine provocatione* görev yapmıştır.¹³² Halkın efendisi, muhtemelen 300'de konsül M. Valerius'un önerdiği, *lex Valeria*¹³³ ile *provocatio*'ya boyun eğmiştir.¹³⁴

Ülkenin içinden geçtiği sosyal kriz koşullarında diktatör, bilinmeyen bir tarihte *tribunus plebis*'in *intercessio*'suna da tâbi kılınmıştır.¹³⁵ Keza diktatörün sorumsuzluğu ilkesi de ortadan kaldırılmış; göreviyle ilgili işlemlerinden dolayı görevden ayrıldıktan sonra yargılanmasının önü açılmıştır.¹³⁶ Böylelikle diktatörün yetkileri halk denetimine tâbi

¹³² Bu yasadan sonra yalnızca bir olayda, diktatörün *provocatio*'ya boyun eğmesinden söz edilmektedir. 324'te *magister equitum*'u Fabius Maximus'u tutuklama emri veren diktatör L. Papirius, *provocatio*'ya tâbi kılınmakla tehdit edilir (Titus Livius, VIII, 33, 7: *tum pater M. Fabius 'quando quidem' inquit 'apud te nec auctoritas senatus nec aetas mea, cui orbitatem paras, nec uirtus nobilitasque magistri equitum a te ipso nominati ualet nec preces, quae saepe hostem mitigauere, quae deorum iras placant, tribunos plebis appello et prouoco ad populum eumque tibi*). Ancak diktatör, Senato'da yaptığı konuşmada bu tehdidi, diktatör yetkilerinin ihlali olarak nitelendirir (VIII, 34, 6: *L. Papirium nihil eius deminuturum; optare ne potestas tribunicia, inuiolata ipsa, uiolet intercessione sua Romanum imperium neu populus in se potissimum dictatore uim et ius dictaturae exstinguat*).

¹³³ Titus Livius, X, 9, 3-6.

¹³⁴ Mommsen, III, s. 189; Staveley, *Provocatio*, s. 428; Abbott, s. 183.

¹³⁵ *Tribunus*'lar, diktatör Q. Fulvius'un kendi adına oy kullanılmasına izin verdiği takdirde seçimleri durdurmakla tehdit ederler (Titus Livius, XXVII, 6, 5); Askere alımlar nedeniyle halkın tepkisini çeken diktatör Manlius; *tribunus*'lar tarafından görevden çekilmeye zorlanmış olabilir (VII, 3, 9); Bir *patricius*'un konsül seçilmesini isteyen diktatörün seçimleri düzenlemesi, *tribunus*'lar tarafından engellenir (VII, 21, 1-2). Diktatör C. Maenius'un yürüttüğü soruşturmada suçlanan *patricius* aileleri, diktatöre karşı *tribunus*'ların yardımını isterler (IX, 26, 16).

¹³⁶ Bu husus hiçbir kaynakta açıkça ifade edilmemektedir. Ancak *lex Acilia Repetundarum*'da (123-122) görev süresince yargı dokunulmazlığına sahip *magistra*'lar arasında diktatör de sayılmış; daha sonra hükmün bu *magistra*'ların görevleri bittikten sonra yargılanmalarına engel olmadığı ifade edilmiştir (CIL I², 583: *dum magistratum aut imperium habebunt, iudicium non fiet. vv dictator, consul, praetor, magister equitum, censor, aedilis, tribunus plebis, quaestor, IIIuir capitalis, IIIuir agreis dandeis adsignandeis, tribunus militum legionibus quattuor primis aliqua earum quae erit, dum magistratum aut imperium habebit, iudicium (...) nei esto. qui eorum ex eo magistratu imperioe abierit, quo minus de eo iudicium --- fiat, eius hae lege nihilum rogatur*). Diktatör sorumsuzluğunu ortadan kaldıran hukukî kaynağın, bu yasa olduğu akla gelmektedir. Ancak yasanın ifade biçiminden herhangi bir vurgu bulunmadığından diktatörün sorumsuzluğu ortadan kaldıran yasa ol-

kılınmış; diktatör *imperium*'unun konsül *imperium*'undan önemli bir farkı kalmamıştır.

III. yüzyıldan itibaren diktatörlerin çoğunluğu, savaşta orduları yönetmek ya da ayaklanma bastırmak amacıyla değil, yalnızca konsül ve *praetor*'ların yerini geçici olarak doldurarak bazı önemsiz işlemleri yerine getirmek için atanmışlardır. Birkaç istisna dışında diktatörlüğün dönemin savaşlarında kullanılmaması, kurumun çökmekte olduğunu göstermektedir.¹³⁷ Nitekim son *dictator rei gerundae causa* M. Junius Pera 216'da; son diktatör C. Servilius Geminus ise 202'de atanmıştır. Buna karşın diktatörlüğün hukukî dayanağını oluşturan yasa, Cumhuriyet döneminin sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.¹³⁸

madığı anlaşılmaktadır. 123'e gelindiğinde, diktatörün hukukî sorumluluğunun hâlihazırda tesis edilmiş olduğu sonucuna varmak kaçınılmazdır. Diktatörün, görevinden ayrıldıktan sonra, işlemlerinden dolayı sorumluluğunu düzenleyen yasanın adı ve tarihi belirsizdir.

¹³⁷ Mommsen'e göre kurumun yok olmasında, altı aylık görev süresi uzak coğrafyalara yapılan askeri seferler için yetersiz olması rol oynamıştır (III, s. 193). Abbott'a göre kurumun yok olmasında üç neden etkili olmuştur: İlk olarak, diktatörün verdiği cezalara karşı *provocatio* yolunun açılmasıyla birlikte, kurumun *patricius*'lar açısından pleblere karşı bir silah olmaktan çıkmıştır. İkincisi, olağanüstü yetkilerinin sınırlanması üzerine diktatörün konsül farkı kalmamıştır. Son olarak, II. yüzyılın ilk yetmiş yılında İtalya'da herhangi bir olağanüstü durumla karşılaşılmasıdır (Abbott, s. 240). Ehrenberg ise kurumu yok olmasını, aristokrasi içindeki siyasî krizin, Senato'dan büyük ölçüde bağımsız ve tüm güçleri elinde toplayan bir *magistra* atamaya el vermemesiyle açıklamıştır (s. 124). Lintott, altı aylık görev süresinin yetersizliğinin yanı sıra, İkinci Pön Savaşı'ndan sonra uzun bir süre iç isyanların çıkmamasının diktatörlüğe ihtiyaç duyulmamasına neden olduğunu savunmuştur (s. 112). Kanımızca makamın sonunu getiren belirleyici neden, toplumsal tepkilerdi: Cumhuriyet'in içinde bulunduğu derin sosyal, ekonomik ve politik kriz koşullarında sınıfsal niteliği çok açık olan bir *magistra* atamak, kuşkusuz pleblerin hoşnutsuzluğundan daha fazlasını tetikleyecekti.

¹³⁸ Cicero, *De Legibus*, III, 3, 6: *Cum populo patribusque agendi ius esto consuli praetori magistro populi equitumque, eique quem patres prodeunt consulum rogandorum ergo; tribunisque quos sibi plebes creassit ius esto cum patribus agendi; idem ad plebem quod oesus erit ferunt; Varro, VI, 93: Sed ad comitia tum vocatur populos ideo, quod alia de causa hic magistratus non potest exercitum urbanum convocare; censor, consul, dictator, interrex potest. Geç Cumhuriyet dönemi yazarları diktatörü halk meclisleri ile senatoyu toplama yetkisine sahip *magistra*'lar arasında saydığına göre, diktatörlüğü ihdas eden yasa bu dönemin sonuna kadar ilga edilmemiş; diktatör atanmayan bir aşırı aşkın süre içinde yasa yürürlükte kalmıştır.*

Son diktatörün atanmasından tam 120 yıl sonra, bir askerî darbe ile iktidarı ele geçiren aristokratik karşı devrimin önderi Sulla, kendisini diktatör ilan ettirmiştir. Sulla'nın diktatörlüğü, çalışmamızın konusunu oluşturan klasik Roma diktatörlüğünden oldukça farklı bir hukukî dayanağa sahipti: *lex Valeria*. 82'de *interrex* L. Valerius Flaccus'un girişimiyle *comitia centuriata*'da kabul edilen bu yasa, Sulla'yı halk meclislerinin onayı olmaksızın anayasayı değiştirme yetkisi başta olmak üzere sınırsız yetkilerle donatıyor; görev süresine ilişkin herhangi bir sınırlama öngörmüyordu.¹³⁹ “Yasalar yapmak ve devleti yeniden kurmak amacıyla” (*legibus scribendis et rei publicae constituendae causa*) belirsiz süre için tesis edilen Sulla diktatörlüğü, gücünü anayasaya aykırı bir yasadan alan bir kurucu iktidardı.¹⁴⁰ Bu bakımdan bu diktatörlüğün, yalnızca hukukî dayanağı değil; atama nedeni, yetki ve görev süresi gibi kurumun maddî içeriği de klasik diktatörlükten farklı olup, iki kurumun adları dışında hiçbir ortak özelliği bulunmamaktaydı.¹⁴¹

C. Iulius Caesar'ın diktatörlüğü için de aynı durum geçerliydi. Marius ve Catilina'nın ardından *Populares* partisinin liderliğini üstlenen Caesar, 48-44 arasında beş kez diktatör seçilmiştir.¹⁴² Sırasıyla birer

¹³⁹ Appianus, *Bellum Civile*, 99-100-101; Plutarkhos, *Sulla*, 33; Appianus, *Bellum Civile*, Giriş, 3; XI, 98; Cicero, *De Lege Agraria*, III, 5; *Ad Atticum*, IX, 15, 2; Velleius Paterculus, II, 28; Titus Livius, *Periochae*, 89, 3; Cassius Dio, XXXVI, 32; Orosius, V, 21, 12.

¹⁴⁰ Burada söz konusu olan Romalıları dediği gibi yeni bir devlet kurmak değil, yalnızca bir siyasal rejim değişikliği idi.

¹⁴¹ Ünlü Alman hukukçu ve siyaset kuramcısı Carl Schmitt, klasik diktatörlüğü “*kommisarische Diktatur*”, Sulla ve Caesar diktatörlüklerini ise “*souveräne Diktatur*” olarak adlandırmış; ilkinin anayasayı korumak ikincisinin ise yeni bir anayasa yapmak amacını taşıdığını savunmuştur. Last'a göre Sulla ve Caesar diktatörlükleri, “yeni bir diktatörlük modeli” idi (s. 162).

¹⁴² İlk diktatörlük için bkz. Caesar, *Bellum Civile*, III, 1, 1; Plutarkhos, *Caesar*, 37, 1-2; Florus, II, 13, 21; Appianus, *Bellum Civile*, II, 48; Cassius Dio, XLI, 36, 1-4; Eutropius, VI, 20, 1. İkinci diktatörlüğü için bkz. Titus Livius, *Periochae*, 112, 6; Plutarkhos, *Caesar*, 51, 1; *Antonius*, 8, 4; Cassius Dio, XLII, 21, 2. *Dictator perpetuus* için bkz. Titus Livius, *Periochae*, 116; Plutarkhos, *Caesar*, 57, 1; Suetonius, *Caesar*, 76, 1; Appianus, *Bellum Civile*, II, 106; Zonaras VII, 13; Florus, II, 13, 91; Gellius, XIX, 8, 3; Cassius Dio, XLIV, 8. On yıllığına atanması için bkz. Cassius Dio, XLIII, 14, 4.

yıl¹⁴³, on yıl ve nihayet ömür boyu diktatör (*dictator perpetuus*) ilan edilen Caesar'ın bu diktatörlükleri, tıpkı Sulla diktatörlüğü gibi anayasaya tamamen aykırıydı.

Klasik diktatörlük, birkaç yeniden canlandırma girişiminin sonuçsuz kalmasının ardından, nihayet 44 yılında Caesar'ın ölümünden kısa süre sonra, *lex Antonia* ile ilga edilerek tarih sahnesinden silinmiştir.¹⁴⁴

II. ROMA DİKTATÖRLÜĞÜNÜN KÖKENİ

A. İlk Diktatör

Kaynaklarda ilk Roma diktatörü olarak iki farklı kişiden söz edilmektedir: Manius Valerius ve Titus Larcus. Eski Çağ yazarları ile çağdaş akademisyenlerin neredeyse tamamı, ikinci isim üzerinde uzlaşmaktadır.¹⁴⁵ Bu uzlaşımın nedeni, T. Larcus Flavus'a ilişkin bilgilerden çok, rakibinin bu makamı kendisi için yaratabilecek denli önemli bir kişilik olmamasında yatmaktadır. Manius, V. yüzyılın resmi kayıtlarının doğruladığı üzere Valeria gibi önemsiz bir *gens*'in üyesidir.¹⁴⁶

¹⁴³ Iulii *gens*'inin Alba kökenleri, Iulius Caesar'ın Roma kurallarına aykırı olarak bir yıllık diktatörlüğünün, bir yıllık olağan Alba diktatöründen esinlendiğini düşündürmektedir (Mommsen, III, s. 197).

¹⁴⁴ Cicero, *Phillipicae*, I, 1: *Dictaturam, quae iam uim regiae potestatis obsederat, funditus ex re publica sustulit*; Titus Livius, *Periochae*, 116, 6: *Dictaturae honos in perpetuum sublatus est. İlk princeps Augustus, diktatör unvanını reddetmiştir (Suetonius, Augustus, 52: Dictaturam magna vi offerente populo genu nixus deiecta ab umeris toga nudo pectore deprecatus est).*

¹⁴⁵ Titus Livius, II, 18; Cicero, *De Re publica*, II, 32, 56; Eutropius, I, 12; Dionysos, V, 71, 73; Varro (Macrobios, *Saturnalia*, I, 8, 1); Plutarkhos, *Coriolanus*, 8; Mommsen, III, s. 162; Ridley, Ronald T., "The Origin of the Roman Dictatorship: An Overlooked Opinion", *Rheinisches Museum für Philologie*, C. 122, S. 3/4, 1979, s. 303. Buna karşın Festus ('optima lex'), ilk diktatörün M. Valerius olduğunu söyler. Ayrıca Titus Livius'a (II, 18) göre, başka yazarlar da ilk diktatörün Manius Valerius olduğunu ifade etmiştir. Nitekim forumda bulunan bir *elogium*'da 494'te görev yapan M. Valerius'un Roma'nın ilk diktatörü olduğunu yazar (Dessau, Hermann, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Cilt I, Berlin, 1892, levha 50).

¹⁴⁶ Ridley, s. 303. Ayrıca diktatörün daha önce konsüllük görevini yapmış olanlar arasından seçilmesinin zorunlu olduğunu iddiasından yola çıkan Titus Livius (II, 18), ilk diktatör Valeria *gens*'inden seçilecek olsaydı, bu kişinin daha önce kon-

Titus Larcus'un diktatör seçildiği tarih, kaynaklarda farklılık göstermektedir. Larcus'un diktatörlüğünün, ilk konsüllüğünde (501)¹⁴⁷, 500 yılında¹⁴⁸, ikinci konsüllüğü sırasında (498)¹⁴⁹ ve 497 yılında¹⁵⁰ gerçekleştiği belirtilmektedir. Geleneksel olarak, ilk diktatörün 501 yılında atandığı kabul edilmektedir.

İlk kez diktatörlük kurumuna başvurulmasının nedeni, farklı tarihsel olaylara bağlanmıştır. Diktatörlüğün kurulmasını askerî nedenlerde arayan Romalı tarihçiler, ilk Roma diktatörünün, komşu kavimlerle yapılan bir savaş için atandığı konusunda hemfikirlerdir. Titus Livius (II, 18, 3-5) ve onu kaynak alan Eutropius (Croese, II, 5) bu savaşın Sabınler ve Latinlere karşı verildiğini belirtirlerken, Pomponius (D. I, 2, 2, 18) belirli bir kavimden bahsetmez. Dönemin Eski Yunan tarihçilerine gelince, ilk diktatörlüğün nedeni konusunda Roma'daki pleb ayaklanmasının belirleyici olduğunu ileri sürerler.¹⁵¹ Dionysos, ilk diktatörün, borç sorununa bağlı olarak pleb sınıfında ortaya çıkan huzursuzluklar ve bu sınıfın askerliği reddetmesi nedeniyle seçildiğini belirtir. Ridley, ilk diktatörlüğün ilan edilmesinin nedeninin, pleblerin ekonomik hoşnutsuzluklarının olmadığını, bu iç karışıklıklardan yalnızca Latinlerle olan savaşın olumsuz etkileyeceği için bahsedildiğini savunmuştur.¹⁵²

İlk diktatör atanmasının nedenlerinin bağlandığı tarihsel olayların gerçekliğinden kuşku duyan Mommsen, diktatörlüğü ihdas eden yasanın içeriğinin ve hatta varlığının belirsiz olmasından yola çıkarak, diktatörlüğün belirli bir kuruluş tarihinden söz edilemeyeceğini, bu ku-

süllük yapmamış olan Manius Valerius değil, eski konsül M. Valerius olacağını savunan savunur. Bu tartışma için bkz. I/B (*Seçilme Yeterliliği*).

¹⁴⁷ Titus Livius, II, 18; Eutropius, I, 12.

¹⁴⁸ Cicero, *De Re Publica*, II, 32, 56.

¹⁴⁹ Dionysos, V, 71, 73; Zonaras, VII, 13.

¹⁵⁰ Varro, Forum'da yapımı tamamlanan tapınağı Saturnus'a ithaf edenin, diktatör T. Largius olduğunu söyler (Macrobius, *Saturnalia*, I, 8, 1: *quamvis Varro libro sexto, qui est de sacris aedibus, scribat aedem Saturni ad forum faciendam locasse L. Tarquinium regem, Titum vero Larcium dictatorem Saturnalibus eam dedicasse*). Saturnus tapınağının ithafı 257 yılında gerçekleşmiştir (Titus Livius, II, 21; Dionysos, VI, 1). Dolayısıyla Varro, ilk diktatörlüğün 257 yılında kurulduğunu söylemektedir.

¹⁵¹ Dionysos, VI, 3; Zonaras, VII, 14.

¹⁵² Ridley, s. 303.

rumun “başından beri Roma Anayasası’nın ayrılmaz bir parçası” olduğunu iddia etmiştir.¹⁵³

İhne ise ilk diktatörün Roma’nın büyük yasa yapımcısı Valerius Poplicola’dan başkası olamayacağını savunmuştur.¹⁵⁴ Krallık ile Cumhuriyet dönemleri arasında yaklaşık on yıllık bir geçiş dönemi bulunduğunu savunan İhne, bu dönemde devletin başında diktatör sıfatıyla Poplicola’nın olduğu kanaatindedir.

B. Latin Diktatörlüğü

Latin şehir devletleri arasında, devlet aygıtının başında konsülün ya da *praetor*’un bulunduğu bir yönetim şeklinin yanı sıra, bir diktatörün devlet hiyerarşisinin en tepesinde yer aldığı bir başka sisteme de rastlamak mümkündür. Nitekim Latium’da Aricia, Caere, Nomentum, Lanuvium, Tusculum, Alba Longa şehir devletlerinde birer diktatör bulunduğunu biliyoruz.¹⁵⁵ Ayrıca Cato, Latin Konfederasyonu diktatöründen de söz eder.¹⁵⁶

Bu noktada, Latin diktatörlüğünün hukukî çerçevesi ve Roma diktatörlüğü ile olan ilişkisi sorunu gündeme gelmektedir. Roma diktatörlüğü, Latin diktatörlüğünün öncülü müdür, yoksa tam tersi mi doğrudur? Bir başka deyişle, Latin diktatörlüğü, Roma diktatörlüğünün kökeni midir? Roma diktatörlüğünün kökeni oldukça tartışmalı bir konu olup, bu konudaki görüşler ikiye ayrılabilir. Cumhuriyetçi geleneğe göre diktatörlük, Roma Cumhuriyeti’ne özgü anayasal bir kurumdur; dolayısıyla Latin devletlerinden esinlenilmemiş, aksine Latin diktatör-

¹⁵³ Mommsen, III, s. 163.

¹⁵⁴ İhne, Wilhelm, *Researches into the History of the Roman Constitution*, (Çev. Francis Haywood), Londra, 1853, s. 62.

¹⁵⁵ Aricia diktatörü (CIL XIV, 2169; 2213; 4195); Caere diktatörü (CIL XI, 3615); Nomentum diktatörü (CIL XIV 3941; 3955; ILS [Orelli/Henzen] 7032); Lanuvium diktatörü (Cicero, *Pro Milone* 10; 27; ILS [Orelli/Henzen] 3786; 5157; 6068; CIL XIV, 2110); Tusculum diktatörü (Titus Livius, III, 18; VI, 26); Alba diktatörü (Titus Livius, I, 23, 4; Licinius Macer [Dionysos, V, 74, 4]; ILS [Orelli/Henzen] 2293).

¹⁵⁶ *Origines*, 58. Mommsen’e göre Cato’nun sözünü ettiği *dictator latinus*, Latin Konfederasyonu’nun değil, Tusculum’un diktatörüdür (VI², s. 237-238, dipnot 5). Ne var ki Latin Konfederasyonu’na üye Latin şehirlerini saydığı bir cümlede Egerius Baebius için *dictator latinus* ifadesini kullanan Cato’nun kastı çok açıktır.

lûğü Roma'nın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Latin akımına göre ise Roma diktatörlüğü, Latin diktatörlüğünden esinlenilmiştir.

Cumhuriyetçi görüşün en önemli savunucusu Mommsen'dir. Diktatörlüğün Roma işgalinden sonra kendi anayasal düzenini koruyan Latin şehirlerinde de görüldüğünü belirten Alman romanist, bu şehirlerde Latin krallığının Roma etkisiyle bir yıl süreyle sınırlandırıldığını ve Roma'daki olağanüstü *magistra*'dan yola çıkarak "diktatör" olarak adlandırıldığını savunmuştur.¹⁵⁷ Yazara göre diktatörlükle yönetilen Latin devletleri, krallığın ilgasına Roma ile aynı yollardan varmamışlardır. Krallığın yerine, Romalılar *provocatio domi*'ye tâbi iki konsülün yürütme gücüne sahip olduğu cumhuriyeti, Latinler ise geçiş döneminde tıpkı kral gibi mutlak yetkiye sahip olmasına rağmen bir yıl süreyle sınırlandırılmış, "diktatör" denilen bir makam yaratmışlardır. Bir başka deyişle, Roma diktatörlüğü maddi anlamda krallık, şeklen bir Cumhuriyet kurumu olduğu halde, Latin diktatörlüğü gerek şeklen gerek maddî anlamda krallığın devamıdır.¹⁵⁸ Latin diktatörünün monarşik niteliği, din adamlarını atama yetkisine sahip olmasından da anlaşılmalıdır.¹⁵⁹

Ogilvie de diktatörlüğün bütünüyle bir Cumhuriyet kurumu olduğunu, krallığın doğal gelişimi sonucu ortaya çıkmadığını savunmuştur.¹⁶⁰ Yazara göre, kralın on iki, diktatörün ise yirmi dört *fascis*'i bulunması bunu kanıtlamaktadır. İddia edildiği gibi diktatörlük krallığın bir devamı olsaydı, diktatörün tıpkı kral gibi on iki *fascis*'e sahip olması beklenirdi. Yirmi dört *fascis*'in makul açıklaması, bu sayının, her iki konsülün *fascis* toplamından yola çıkarak belirlenmiş olmasıdır. Yine yazara göre, diktatörün *magister equitum* adlı bir yardımcı seçme zorunluluğu, Cumhuriyet'e özgü olan mevkidaşlık kaygısını ifade etmektedir. Diktatörlüğün Latin diktatörlüğü ile ilişkisine gelince Ogilvie, Roma diktatörünün resmî ve gerçek unvanının "*magister populi*" olduğunu hatırlatır ve diktatör unvanının, V. yüzyılda Latinlerden alındığını ifade eder. Dolayısıyla diktatörlük, tamamen bir Roma kurumu olup, Latinlerden yalnızca adı ödünç alınmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁷ Mommsen, III, s. 196.

¹⁵⁸ Mommsen, a.g.e., III, s. 194.

¹⁵⁹ Mommsen, a.g.e., III, s. 196.

¹⁶⁰ Ogilvie, s. 281.

¹⁶¹ Ogilvie'yi, Niebuhr ve De Sanctis gibi, Roma diktatörlüğünün Latin modelinden esinlenildiğini savunan yazarlar arasında sayan Jeffrey A. Easton (*A New*

Benzer bir şekilde Stark, Roma diktatörlüğünün, krallığın ilgasından sonra ortaya çıkan krizlere bir çözüm olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ihdas edildiğini ve Roma'nın kendine özgü koşullarının bir ürünü olduğunu ifade etmiş; Latin kökeni olasılığını dışlamıştır.¹⁶²

Mommsen'in teorisinden yola çıkan Rudolph, Alba diktatörü gibi Roma'da diktatörlük ihdas edilmeden önce diğer Latin devletlerinde bulunan diktatörleri görmezden gelmiş; Latin diktatörlüğünü, Roma egemenliğine girdikten sonra kendi anayasal düzenini koruyamayan ve doğrudan Roma'ya bağlanan Latin şehirleriyle (*municipium*) sınırlamıştır. Buna karşın, kendi anayasalarını koruyan Latin devletlerinin hiçbirinde diktatör bulunmadığını iddia etmiştir.¹⁶³

Diktatörlüğün Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıktığını kabul eden Liebenam ve Bandel, bu kurumun "Roma Anayasası'nın ayrılmaz bir parçası" olduğunu reddetmiş; mevkidaşlık ilkesinin olağanüstü durumlarda yaratacağı sorunlara çözüm olarak düzenlendiğini savunmuşlardır.¹⁶⁴ Buna karşın Latin diktatörü ile ilişkisini incelememişlerdir.

Niebuhr, Roma diktatörlüğünün kökenini Latin diktatörlüğünde görenlerin başını çekmektedir. Alman tarihçi, belirli süreli krallık anlamına gelen Roma diktatörlüğünün adının ve içeriğinin Latin kökenli olduğunu savunmuştur. Latin Konfederasyonu diktatörünün varlığından, Latinlerin kendi şehir devletlerinin yanı sıra bir de bütün Latin ulusu için bir diktatör atadıkları sonucunu çıkarmıştır. Roma diktatörü, Roma devleti Latin Konfederasyonu'na katıldıktan sonra, birliğin komutası Roma'ya geçtiğinde atanırdı. Nitekim Niebuhr, altı aylık görev süresini, komutanın bir yıl içinde birliğin iki eşit bileşenleri olan Roma ile Latium arasında paylaşılmasıyla açıklamıştır. Benzer bir şekilde, dik-

Perspective on the Early Roman Dictatorship 501-300 B.C., [Kansas Üniversitesi, Klasik Filoloji, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Kansas, 2010, s. 17; 26) yapılmaktadır. Belirttiğimiz gibi Ogilvie, diktatör sözcüğünün Latinlerden alındığını; Latinlerin diktatör dedikleri makamın Roma'nınkinden farklı dinî bir makam olduğunu ifade etmiştir.

¹⁶² Stark, Rudolf, "Ursprung und Wesen der Altrömischen Diktatur", *Hermes*, C. 75, S. 2. 1940, s. 214.

¹⁶³ Rudolph, Hans, *Stadt und Staat in Römischen Italien: Untersuchungen über die Entwicklung des Munizipalwesens in der republikanischen Zeit*, Leipzig, 1935.

¹⁶⁴ Liebenam, s. 372-373; Bandel, s. 5.

tatörün sahip olduğu yirmi dört *lictor*'un, iki unsurun ortak komutasını temsil ettiği kanaatindedir.¹⁶⁵

De Sanctis, Roma diktatörlüğünün kökenini, Latin Konfederasyonu diktatörlüğü olarak göstermiştir. Bu makamın benzerinin diğer Latin devletlerinde bulunmadığını, kaynaklarda diktatör olarak adlandırılan bazı kişilerin yetkilerinin Roma diktatörünün sahip olduğu yetkilerden çok uzak olduğunu; bu sözcüğün yalnızca askeri kumandan anlamına geldiğini savunmuştur. Romalılar böylesine eşsiz bir makamı, ancak Latin Konfederasyonu diktatörünü esas alarak ihdas etmiş olabilirler. Licinius Macer'in (Dionysos, V.74) Roma diktatörlüğünün Latin şehri Alba'dan esinlendiğine ilişkin ifadesini de hatırlatan De Sanctis, Latin diktatörlüğünün Romalılar tarafından "tamamen kopyalandığını" belirtmiştir.¹⁶⁶

Latin devletlerinde de birer diktatörün bulunduğunu tespit eden Rosenberg, Roma diktatörlüğünün Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında bilinmeyen bir devlet adamı tarafından ihdas edildiğini savunmuştur. Yazara göre Latin diktatörlüğü ile Roma diktatörlüğü birbirinden farklı hukukî kurumlardır. Latin diktatörü olağan, Roma diktatörü olağanüstü bir *magistra*'dır. Latin diktatörü bir yıl, Roma diktatörü en çok altı ay görev yapar. Latin diktatörü bütün kamu yaşamından sorumludur; Roma diktatörünün yetkileri yalnızca belirli bir görevle sınırlıdır. Latin diktatörü krallığın doğal gelişiminin, Roma diktatörü krallığın yapay gelişiminin sonucudur.¹⁶⁷ Rosenberg, her ne kadar Roma'nın sıradan bir Latin devleti olmadığını ve kendine özgü kurumlar yarattığını savunsa da diktatörlüğün, Latin-Etrüsk modelinden ve özellikle Etrüsk'ün bir yıllığına görev yapan hükümdarı olan *zilath*'tan yola çıkılarak yaratıldığı kanısındadır.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Niebuhr, H.R., s. 564; *Lectures on the History of Rome, Volume 1: From the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*, (Çev. L. Schmitz), Londra, 1852, s. 126.

¹⁶⁶ De Sanctis, Gaetano, *Storia dei Romani*, Cilt I, Torino, 1907, s. 424-425.

¹⁶⁷ Etrüskler, sınırsız yetkilerle ömür boyu görev yapan kralın görev süresini bir yıl ile sınırlandırmış ve bu kişiyi *zilath* olarak adlandırmışlardır. Latin diktatörü de tıpkı Etrüsk *zilath*'ı gibi, bir yıl görev yapardı. Buna karşın *zilath* ve diktatör, kral gibi sınırsız yetkilere sahipti; adeta görev süresi sınırlandırılmış birer kraldılar. Rosenberg'in Latin diktatörlüğünün krallığın doğal gelişimi sonucunda ortaya çıktığını belirtmesinin nedeni, krallık sisteminin bütünüyle değiştirilmeden yalnızca sınırlandırılmış olmasıdır.

¹⁶⁸ Rosenberg, Arthur, *Der Staat der alten Italiker*, Berlin, 1913, s. 78.

Diktatörün anayasal konumunu tartışan Keyes, Rosenberg'in Roma diktatörlüğünün İtalyan şehir devletlerinden geldiği yönündeki düşüncesini zımnen kabul etmiştir. Alba ve Caere diktatörleri görev süresi bir yıl ile sınırlanmış birer kral olduklarına göre, bu makamlardan esinlenen Roma diktatörü de Erken Cumhuriyet döneminde bütün yetkileri elinde toplayan bir tek adam olmalıydı.¹⁶⁹

Roma diktatörlerini inceleyen Soltau, Niebuhr ile benzer şekilde, bu makama yalnızca Roma devleti Latin Konfederasyonu'nuñ komutasına sahipken başvurulduğunu iddia etmiştir. Öte yandan Rosenberg'in Latin diktatörünün olağan bir *magistra* olduğu düşüncesini çürütmüştür.¹⁷⁰ Latin Konfederasyonu diktatörü, tıpkı Roma diktatörü gibi olağanüstü durumlarda geçici olarak atanırdı.

Niebuhr ve De Sanctis'in düşüncelerini takip eden Easton, Roma diktatörlüğünün Latinlerden esinlendiğini savunmuştur.¹⁷¹ Alba Longa, Tusculum, Lanuvium ve Latin Konfederasyonu diktatörlerini inceleyen Easton, bu diktatörlüklerin Roma diktatörlüğü ile büyük benzerlikler taşıdığını ortaya koymuştur.

Diktatörlüğün kral ile *praetor*/konsül arasında bir geçiş kurumu olduğunu savunan Ihne ve Schwegler, kurumun Latin kökenli olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷² Buna göre Cumhuriyet; konsüllük, mevkidaşlık ilkesi, *procovatio* gibi bütün kurumlarıyla beraber en başından beri mükemmel bir şekilde yapılanmamıştır. Sınırsız yetkilere ömür boyu sahip olan kralın yerini, tıpkı Latin devletlerinde olduğu gibi, görev süresi sınırlandırılmış diktatör almıştır. Dahası Schwegler, Alba Longa düşükten sonra Latin Konfederasyonu'nun başına bir diktatörün geçtiğini ifade etmiştir.¹⁷³

¹⁶⁹ Keyes, s. 303-304.

¹⁷⁰ Soltau, Wilhelm, "Der Ursprung der Diktatur", *Hermes*, C. 49, S. 3, 1914, s. 362.

¹⁷¹ Easton, s. 19.

¹⁷² Ihne, *Researches*, s. 61; Schwegler, Albert, *Römische Geschichte*, Cilt II, Tübingen, 1856, s. 92.

¹⁷³ Schwegler, II, s. 291. Buna karşın VII. yüzyılda Alba'nın Roma devleti tarafından yıkılmasından sonra Latin Konfederasyonu'nun başına iki *praetor*'un geçtiği kabul edilmektedir. Bkz. Titus Livius, VIII, 3, 9; Dionysos, III, 34; V, 61.

C. Diktatörlüğün Kadim Kökleri

Görüldüğü gibi, Roma diktatörlüğünün kökeni, daima diğer Latin devletlerinde bulunan diktatörlük ile ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Oysa diktatörlüğün, Roma'ya Latin devletlerinden mi geldiği, yoksa tam tersine Latin devletlerine mi yayıldığı sorununun çok ötesinde bir boyutu bulunmaktadır.

Diktatörlüğe ilişkin birçok âdet, makamı Cumhuriyet dönemi *magistra*'larından farklı ve ayrık bir konuma yerleştirmiştir. Âdetler incelendiğinde bunların, makamın yöneldiği amaçtan bağımsız, şekli, katı ve çoğu zaman mantıkla açıklanamayan kurallar olduğu görülmektedir. Nitekim Titus Livius, Polybius, Dionysos gibi Eski Çağ'da yaşamış tarihçilerin yanı sıra, Mommsen gibi çağımızın önemli romanistleri de bu âdetlere tatmin edici birer açıklama getirememişlerdir. Örneğin; ordunun bir kısmı süvarilerden oluştuğu ve yaşamın her alanında atlar kullanıldığı halde, en büyük *imperium*'a sahip *magistra*'nın at binmesinin yasak olmasını nasıl açıklamalı? Peki, *magistra*'lar halk meclisleri tarafından seçilirken, neden diktatör bir konsül tarafından atanırdı?

Yapılan yeni arkeoloji araştırmaları, bu sorulara ve dolayısıyla diktatörlüğün tarihsel kökenine mantıklı birer açıklama getirmemizi olanaklı kılmıştır. Nitekim Cohen diktatörlüğe ilişkin âdetlerden yola çıkarak, Roma diktatörünün Cumhuriyet'ten çok daha eskiye dayanan dinî bir kişilik olduğunu ortaya koymuştur.¹⁷⁴ Yazar, bu konuda üç kanıt göstermiştir: at binme yasağı, konsül tarafından atanma usulü ve son olarak 24 *fasces*.

Diktatörün, bir yasa ya da senato kararı izin vermedikçe at binmesi yasaktı.¹⁷⁵ Bu yasak, diktatörün ordu kumandanı olması ve Roma ordusunun omurgasını piyade birliklerinin oluşturmasıyla açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁷⁶ Bu görüşe katılan Mommsen, eski devirlerde subayların at binmediklerini ileri sürmüştür.¹⁷⁷ Birçok yazar, at binme yasağının,

¹⁷⁴ Cohen, David, "The Origin of Roman Dictatorship", *Mnemosyne*, C. 10, S. 4, 1957, s. 300-318.

¹⁷⁵ Titus Livius, XXIII, 14; Plutarkhos, *Fabius Maximus*, 4; Zonaras, VII, 14.

¹⁷⁶ Plutarkhos, *Fabius Maximus*, 4. Aynı görüş için bkz. Lintott, s. 110.

¹⁷⁷ Mommsen III, s. 182. Aynı görüş için bkz. Rossiter, s. 25. Diktatörlüğün kökeninin subayların at binmediği eski devirlere dek uzandığını kabul eden Mommsen, bunun bir Cumhuriyet kurumu olduğu yönündeki temel iddiasıyla çalışmaktadır.

diktatörün yetkilerine yönelik sembolik bir sınırlama olduğu savunmuştur.¹⁷⁸ At binme yasağı yalnızca diktatöre yönelik olsaydı, bu yasağı askerî ve politik nedenlere bağlayan klasik görüşün bu değişik tezahürleri isabetli kabul edilebilirdi. Ne var ki, Jüpiter başrahibi (*flamen Dialis*), Vesta rahibeleri (*virgines Vestales*) ve başrahibin (*rex sacrorum*) de aynı yasağa tâbi olması, yasağın dinî nitelikli olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁷⁹ At ve binicilik üzerine yapılan araştırmalar, atın Avrupa'ya gelişinin oldukça geç bir döneme rastladığını ve binek hayvanı olarak kullanılmaya başlanmasının ise daha da geç gerçekleştiğini göstermektedir. Muhtemelen at, Latin inancının ve siyasi kurumlarının şekillendiği çok eski bir dönemde İtalya'ya gelmiş; yeni olan her şey gibi bir tabu olarak kabul edilip, diktatörün ve rahiplerin ruhanî güçlerini (*mana*) azaltacağı düşüncesiyle kullanımı yasaklanmıştır.¹⁸⁰

Roma diktatörünün çok eski ve dinî bir niteliğe sahip olduğunu gösteren ikinci kanıt, atama usulüdür. Daha önce belirttiğimiz gibi, diktatör halk meclislerinde (*in comitiis*) seçilmez; kural olarak konsüllerden biri tarafından atanırdı. Bu noktada şu soru akla gelir: Diktatörün dışında halk meclisleri tarafından seçilmeyen bir resmî görevli var mıydı? Jüpiter başrahibi, Vesta rahibeleri ve diğer rahipler de halk tarafından seçilmezlerdi. Tüm bu kişilerin ortak noktası düşünüldüğünde, kurumun dinî nitelikli olduğu ortadadır.¹⁸¹ Öte yandan hatırlanacağı gibi diktatör, tanrılar atamaya itiraz ettiklerine dair bir işaret göndermediği, yani *gecenin sessizliği* bozulmadığı takdirde atanırdı. Diğer *magistra*'ların ataması için başvuru, tanrılarının olumlu bir işaretinin

¹⁷⁸ Staveley'ye göre bu yasak, krallığın geri dönüşüne bir tedbir olarak Cumhuriyet döneminde benimsenen mevkidaşlık ilkesinin bir gereği; diktatörün sınırsız yetkilerine yönelik sembolik bir sınırlamadır (Staveley, E. Stuart, "The Constitution of the Roman Republic 1940-1954", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, C. 5, S. 1, 1956, s. 103). At binmek için bile izin isteyen birinin bir despot olarak tasvir edilemeyeceğini savunan Lazar, bu yasağı bir sınırlama olarak ele almıştır (s. 513); Smith ise bu yasağın, at üstündeki kral imgesine tepki olarak düzenlendiğini savunmuştur (s. 633).

¹⁷⁹ Cohen, s. 314.

¹⁸⁰ *Mana*, sahibini diğer insanlardan daha üstün bir konuma yerleştiren ruhanî güçtür. *Imperium*'un kökenini oluşturur (a.g.m., s. 307). Benzer şekilde, *flamen Dialis*'in demire dokunmasının yasak olması da bu metalin geç bir tarihte keşfedilmesinden kaynaklanmaktaydı.

¹⁸¹ Cohen, s. 317.

beklediği *auspicium*'dan farklı bir usul söz konusuydu. Bu farklı usul, çok eski zamanlardan kalma olup, atama sırasında daha kutsal bir hava yaratmak için öngörülmüş olsa gerek.¹⁸²

Son olarak Cohen, diktatörün sahip olduğu yirmi dört *fascis*'i kurumun çok eski ve dinî bir niteliğe sahip olduğuna kanıt olarak göstermiştir. İlk zamanlarda *fascis* bitki saplarından bir demet ve ortasına yerleştiren baltadan oluşurdu. Demet halkın refahını gözeten kutsal kralı; demetten çıkan baltan ise toprağı verimli hale getiren yıldırım ve yağmuru temsil ederdi. Dahası, kralın ve konsüllerin on ikişer, diktatörün ise yirmi dört *fascis*'e sahip olması, diktatörün otoritesinin diğerlerinden çok daha büyük olduğunu göstermektedir.¹⁸³ Özellikle mutlak güce sahip kraldan bile daha büyük bir otoritesinin bulunmasının tek açıklaması olabilir: Diktatör Cumhuriyet'ten çok daha eski ve dinî nitelikli bir kişilikti.

Roma tarih geleneğinde de Cohen'in teorisini destekleyen ipuçları bulmak mümkündür. Diktatörün dinî niteliği, özellikle *dictator clavi figendi causa* örneğinde apaçık ortaya çıkmaktadır. Literatürde birçok yazar, bu dinî ritüeli yerine getirmek için bir diktatör atanmasını, bu görevi yerine getirecek *pontifex maximus* ya da konsül gibi uygun kişilerin o sırada Roma'da bulunmamasıyla açıklamıştır.¹⁸⁴ Gelgelim, *dictator clavi figendi causa*, üst düzey bir *magistra*'nın yokluğunda bir görevi yerine getirmek için atanan diğer diktatörlerle aynı kapsamda değerlendirilemez. Titus Livius'un tanıklığının (VII, 3, 4-5) bu görüşü desteklediği kanaatindeyiz: 363'de Tiber Nehri'nin taşması üzerine oyunlar durmak zorunda kalır ve yaşlılar, çok eskiden bir diktatörün Jüpiter tapınağına bir çivi çakarak veba salgınının sona ermesini sağladığını anlatırlar. Bunun üzerine Romalılar, konsül ya da *praetor*'lar şehir dışında bulun-

¹⁸² Cohen, s. 316.

¹⁸³ Cohen, s. 317. *Fascis* sayısı ile *imperium*'un büyüklüğü arasında doğru orantı bulunmaktadır. Konsül prokonsülden daha büyük bir güce sahip olduğu halde her iki makamın da on iki *fascis*'e sahip olması, böyle bir orantının bulunmuyor olabileceğinin düşünülmesine neden olmuştur. Ancak Staveley'nin haklı olarak belirttiği gibi, her biri kendi alanında görev yapan konsül ve prokonsül hukuken eşit statüye sahiptirler; kaynaklarda belirtilen konsül üstünlüğü fiilî bir durumdu (Staveley, E. Stuart, "The Fasces and Imperium Maius", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, C. 12, S. 4, Ekim 1963, s. 477-478).

¹⁸⁴ Smith, s. 633; Rossiter, s. 22.

madığı halde, bu dinî ritüeli yerine getirecek bir diktatör atarlar. Konsüllerin olağan dönemlerde önemsiz bazı dinî ritüelleri yerine getirdiği, eski zamanlarda her yıl Jüpiter tapınağının sağ tarafına bir çivi çakarak yılları saydığı bilinen bir gerçektir; ancak büyük bir salgın ya da toplumsal huzursuzluk sırasında öfkeli tanrıları yatıştırmak, konsülün sahip olduğu gücü aşan bir görevdi. Konsülde bulunmayıp, diktatörde mevcut olan ise kuşkusuz ruhanî güçtü.

Latin şehir diktatörlerinden en eskisinin VII. yüzyıldaki Alba diktatörü olması dahi, makamın dinî niteliğini göstermektedir.¹⁸⁵ Alba, Roma Devleti tarafından tarih sahnesinden silinene kadar Latin ulusunun politik ve her şeyden önce dinî merkeziydi. Bu bakımdan bilinen ilk şehir diktatörünün Alba'da görev yapmış olması, bir tesadüf olmasa gerekir. Alba diktatörlüğünün dinî niteliği o denli açıktır ki, şehir Roma egemenliğine girdikten sonra yalnızca bir dinî makam olarak korunmuştur.¹⁸⁶ Benzer bir şekilde, İtalya Roma egemenliğine girdikten sonra bile bazı Latin şehirlerinde diktatörün varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. Ancak bu diktatör, ne Latin şehir diktatörü gibi bütün kamu yaşamından sorumludur ne de Roma diktatörü gibi askeri ve politik bir kişiliktir: Yetkisi yalnızca dinî ritüellerle sınırlanmıştı. Örneğin; Cicero, Roma konsüllüğüne de aday olan Lanuvium diktatörü T. Annius Milo'nun, bir rahip (*flamen*) atamak amacıyla Roma'dan Lanuvium'a gittiğini anlatır.¹⁸⁷ Görüldüğü gibi her devirde diktatörlüğün değişmez tek niteliği, ruhani bir kişilik olmasıdır. Tıpkı askerî yetki gibi din işleri de diktatörlük makamının doğal ve vazgeçilmez yetkisiydi.

¹⁸⁵ Lanuvium diktatörüne ilişkin bilgilerimiz, Roma bu şehri egemenlik altına aldıktan sonraki döneme aittir.

¹⁸⁶ Mommsen, III, s. 195; Liebenam, s. 389; Daremberg / Saglio, 'dictator', s. 166. İmparatorluk döneminde dahi Alba'da bir diktatör vardı. Bkz. ILS (Orelli/Henzen) 2293: L. FONTEIUS FLAVIANUS HARUSPEX. AUGG. CC. PONTIFEX. DICTATOR. ALBANUS. MAG. PUBLICUS HARUSPICUM ORDINI HARUSPICI. LX. D. D.

¹⁸⁷ *Pro Milone*, X: *Interim cum sciret Clodius -- neque enim erat difficile scire -- iter sollemne, legitimum, necessarium ante diem xiii. Kalendas Februarias Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, {quod erat dictator Lanuui Milo,}. Rahip atama yetkisi kralların sahip olduğu bir yetki olarak görüldüğünden, Lanuvium diktatörünün görev süresi bir yıl ile sınırlandırılmış kral, bütün kamu yaşamından sorumlu bir olağan *magistra* olduğu düşünülebilir. Ancak görüldüğü gibi Cicero, makamın din işleriyle sınırlı olduğunu açıkça ortaya koyar.*

D. Değerlendirme

Roma diktatörlüğünün çok eski bir kurum olması, tek başına kökenini açıklamamaktadır. Titus Livius (I.23.4), Roma'da ilk diktatör atanmadan çok önce, Alba'da henüz VII. yüzyılda bir diktatör olduğunu söyler:

In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettium Fufetium creant.

Alba kralı Cluilius ordugâhta öldü ve Albalılar, Mettius Fufetius'u diktatör atadılar.¹⁸⁸

Cato (*Origines*, 58) Roma henüz Latin Konfederasyonu'na katılmadan önce bir Latin diktatörünün varlığından bahseder:

Lucum Dianium in nemore Aricino Egerius Baebius Tusculanus dedicavit dictator Latinus, hi populi communiter Tusculanus, Aricinus, Lanuvinus, Laurens, Coranus, Tiburtis, Pometinus, Ardeatis Rutulus.

Latin diktatörü Tusculum'lu Egerius Baebius; Tusculum, Aricia, Lanuvium, Laurentum, Cora, Tibur, Pometia ve Ardea sakinlerinin hepsini temsilen, Aricia ormanında Diana'ya bir kuru ithaf etti.

Görüldüğü gibi VI. yüzyılın sonunda Romalılar ilk kez bir diktatör atamadan çok önce, bazı Latin devletlerinin ve Latin ulusunu temsil eden Konfederasyon'un başında bir diktatör vardı. Dolayısıyla Latin diktatörlüğünün, Roma diktatörlüğünden esinlenilmiş olması akla uygun değildir. O halde geriye bir soru kalıyor: Roma diktatörlüğü, Latin diktatörlüğünden esinlenilmiş midir?

Dionysos'tan (V.74.4) öğrendiğimize göre Licinnius Macer, Roma diktatörünün kökenini Alba diktatörü olarak göstermiştir:

¹⁸⁸ Bu çalışmadaki Latince metinler, Türkçeye yazar tarafından çevirilmiştir. Eski Yunanca metinlerin çevirisinde ise Fransızca (Dionysos, *Les Antiquités romaines*, çev. Bellanger, Chaumont, 1799; Plutarkhos, *The Parallel Lives*, çev. Alexis Pieron, Charpentier, 1853) ve İngilizce (Dionysos, *Roman Antiquities*, Loeb Classical Library edition, Harvard, 1937; Plutarkhos, *The Parallel Lives*, Loeb Classical Library edition, Harvard, 1914) çevirileri esas alınmıştır.

Ἐμοὶ μὲν δὴ παρὰ τῶν Ἑλλήνων δοκοῦσι Ῥω μαῖοι τὸ παράδειγμα λαβεῖν, ὥσπερ ἔφη, Λικίννιος δὲ παρ' Ἀλβανῶν οἶεται τὸν δικτάτορα Ῥωμαίους εἰληφέναι, τούτους λέγων πρώτους μετὰ τὸν Ἀμολίου καὶ Νεμέτορος θάνατον ἐκλιπούσης τῆς βασιλικῆς συγγενείας ἐνιαυσίους ἄρχοντας ἀποδειῖναι τὴν αὐτὴν ἔχοντας ἐξουσίαν τοῖς βασιλεῦσι, καλεῖν δ' αὐτοὺς δικτάτορας·

Daha önce dediğim gibi, Romalıların, diktatörü Yunanlılardan örnek alarak ihdas ettiğini düşünüyorum. Buna karşın Licinnius, bu *magistra*'lığı Albalılardan aldıklarını zannediyor. [Licinnius] diktatör olarak adlandırılan, kralların yetkilerine denk yetkilerle donatılan yıllık *magistra*'lığı ihdas eden ilk halkın, Amulius ve Numitor'un ölümlerinden sonra kraliyet soyunun son bulması üzerine Albalılar olduğuna inanıyor.¹⁸⁹

Romalıların diktatörlüğü Alba Longa'dan aldıklarını söyleyen Licinnius Macer'in haklı olup olmadığını saptamak için Alba diktatörlüğü, Roma diktatörlüğüyle karşılaştırılmalıdır:

Tıpkı Macer gibi, Plutarkhos (*Romulus*, 27.1) Alba'da kralın ölümü üzerine her yıl bir *magistra* atandığını ifade eder:

Ἐπεὶ δὲ τοῦ πάππου Νομήτορος ἐν Ἄλβη τελευτήσαντος, αὐτῷ βασιλεύειν προσῆκον, εἰς μέσον ἔθηκε τὴν πολιτείαν δημαγωγῶν, καὶ κατ' ἐνιαυτὸν ἀπεδείκνεν ἄρχοντα τοῖς Ἀλβανοῖς, ἐδίδαξε δὲ καὶ τοὺς ἐν Ῥώμῃ δυνατοὺς ἀβασίλευτον ζητεῖν καὶ αὐτόνομον πολιτείαν, ἀρχομένους ἐν μέρει καὶ ἄρχοντας.

Alba tahtı, büyükbabası Numitor'un ölümü üzerine Romulus'a geçti; ama o, halkın güvenini kazanmak için yönetimi halka teslim etti ve adaleti sağlamak için her yıl bir *magistra* atamakla yetindi.

Görüldüğü gibi Macer ve Plutarkhos, Alba diktatörünü bir yıl görev yapan, bütün kamu yaşamından sorumlu olağan bir *magistra* olarak tasvir ederler. Kral makamı yerine her yıl atama ile başa gelen yeni bir

¹⁸⁹ Romalıların diktatörlüğü Yunanlılardan aldığına ilişkin bir kanıt bulunmamaktadır. Nitekim Dionysos'un bu görüşü hiç destekçi bulamamıştır.

magistra söz konusudur. Bu *magistra*'nın kraldan tek farkı, görev süresinin bir yıl ile sınırlı olmasıdır. Bu tanıklıklar, Rosenberg'in çizmiş olduğu olağan bir *magistra* olan Latin diktatörü tiplemesine tamamen uygundur. Ancak Titus Livius (I.23.4), Alba diktatörü Mettius Fufetius'a ithaf ettiği şu sözlerle, onu olağanüstü bir *magistra* olarak gösterir:

Me Albani gerendo bello ducem creavere.

Albalılar beni savaşı yönetmem için seçtiler.

Tıpkı Titus Livius gibi, Dionysos (III.5.3) da Mettius Fufetius'un savaş sırasında yaşamını yitiren Alba kralı Clulius'un yerine orduya komuta etmesi için atandığını söyleyerek olağanüstü bir *magistra* olduğunu örtülü olarak ifade eder:

Εἰς δὲ τὸν ἐκείνου τόπον ἀποδείκνυται στρατηγὸς αὐτοκράτωρ ὑπὸ τῶν ἐπὶ στρατοπέδου Μέττιος Φουφέττιος.

Mettius Fufetius, kamptakiler tarafından [Clulius] yerine diktatör seçilip, mutlak yetkilerle donatıldı.

Alba diktatörü, olağan *magistra* mıydı, yoksa olağanüstü *magistra* mı? Birbiriyiyle çelişen bu kaynaklardan hangilerine itibar etmeli? Kesin olarak söylemek mümkün değildir. Alba diktatörü bir olağan *magistra* ise altı ay görev yapan, sınırsız yetkileri belirli bir görevle sınırlandırılan olağanüstü *magistra* olan Roma diktatörüyle adı dışında herhangi bir ortak özelliğe sahip değildir. Bu durumda, Roma diktatörlüğünün, Alba ya da herhangi bir Latin şehir-devlet diktatöründen esinlendiğini söylemek güçtür. Buna karşın Alba diktatörü olağanüstü *magistra* ise Roma'daki makama esin kaynağı olduğu düşünülebilir. Her iki olasılığın hangisi gerçeği yansıtırsa yansıtсын, Roma diktatörlüğünün kökeninin Latin Konfederasyonu diktatörü olduğu kanaatindeyiz. Bu doğrultuda birçok kanıt mevcuttur.

Birincisi, her iki hukukî kurumun maddî içeriğinin benzer olmasıdır. Latin Konfederasyonu diktatörünün belirli bir görevi yerine getirmek için geçici olarak atanan olağanüstü bir *magistra* olduğu konusunda herhangi bir tereddüt yoktur. Bunu anlamak için, birçok Latin devletini temsilen tanrıça Diana'ya koru ithaf etmek için atanan diktatörden söz eden Cato'ya kulak vermek yeterlidir.

Roma diktatörlüğünün Latin Konfederasyonu diktatöründen esinlenildiğini gösteren ikinci husus, Titus Livius'un (II.18.1-4) aktardığı ilk Roma diktatörünün atanma öyküsüdür:

Insequens annus Postumum Cominium et T. Largium consules habuit. Eo anno Romae, cum per ludos ab Sabinorum iuventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope proelium fuit, paruaque ex re ad rebellionem spectare uidebatur. Super belli Sabini metum id quoque accesserat quod, triginta iam coniurasse populos concitante Octavio Mamilio satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum sollicita ciuitate, dictatoris primum creandi mentio orta.

Bir sonraki yılın konsülleri Postumus Cominius ve Titus Largius oldu. Aynı yıl, Roma'da oyunların ziyafetinde Sabinli gençler, heyecana kapılarak birkaç cariyeye kaçırıp, itiş kakışa yol açan bir kargaşa yarattılar ve neredeyse dövüş meydana gelecekti. Bu önemsiz olayın yeni bir Sabin ayaklanmasına neden olacağından endişelenildi. Söz konusu olan sadece Latinlere karşı bir savaş değildi: Octavius Mamilius'un kıskırttığı otuz halk, Roma'ya karşı birlik olmuşlardı. Çok büyük olayların patlak vereceği endişesi içinde, ilk kez bir diktatör atamaktan söz edildi.

Latin ulusunu Roma'ya karşı bir araya getiren *Octavius Mamilius*... Peki, kimdir bu *Octavius Mamilius*? Titus Livius'a göre *tusculanus dux* (II.19.7), *Latinus dux* (II.19.10), *imperator Latinus* (II.20.7). Yani Latin Konfederasyonu diktatörü... 501'de ilk kez diktatör atayan Romalılar bunu yaparken tereddüt etmemişlerdir; çünkü söz konusu olan yeni bir makam yaratmak değil, bizzat düşman Latin Konfederasyonu'nun başındaki makamı taklit etmektir. Ridley, Titus Livius'un bu pasajda Roma diktatörünün Latin Konfederasyonu diktatöründen esinlenildiğini ima ettiğini söylediğinde kesinlikle yanılmışırdı.¹⁹⁰

Üçüncü ve son gerekçe, önceki bölümde ortaya koyduğumuz gibi, diktatörün çok eski ve her şeyden önce dinî bir kişilik olmasıdır. Roma dahil olmak üzere bütün Latin toplulukları aynı inancı paylaştığına göre, diktatörlüğün Latinlerin ortak değeri olduğunu kabul etmek zorunludur. Bu nedenle, Latin Konfederasyonu diktatörünün var olan

¹⁹⁰ Ridley, s. 308.

en eski diktatör olması ve Roma diktatörü dahil olmak üzere olağanüstü *magistra* olan bütün Latin diktatörlerin bundan esinlenilmiş olması muhtemeldir. Kuşkusuz Romalılar bu makamı kendi şehir devletlerinde uygulamak için taklit ederken, savaşta oldukları Latin Konfederasyonu diktatörünün meşruiyetini tanımıyor, tanrıların Roma'nın yanında olduğuna inanıyorlardı. Titus Livius'un Latin Konfederasyonu'nun başındaki Octavius Mamilius'u diktatör olarak adlandırmaktan kaçınmasının nedeni de bu olsa gerek.

Olağan *magistra* olan Latin şehir diktatörüne gelince, bu makam, Latin Konfederasyonu'ndan bağımsız olarak gelişmiş; kaynaklarda belirtildiği gibi bu şehirde kraliyet soyunun sona ermesi üzerine, Etrüsklerin bir yıl görev yapan hükümdarı *zilath*'tan yola çıkarak ortaya çıkmış olabilir. Bu durumda Latin şehir diktatörüyle, Latin Konfederasyonu ve Roma diktatörleri arasındaki ortaklık, isim benzerliğinden ibarettir. Daha önce belirttiğimiz üzere diktatör sözcüğünün anlamının belirsiz olması, birçok farklı makam için kullanılmasına neden olmuştur.

SONUÇ

Diktatör, Roma devletini tehdit eden savaş ve halk ayaklanması gibi olağanüstü durumlarda, askeri komutada ve siyasal yönetimde birliği sağlamak amacıyla konsüllerden biri tarafından atanır; bunun üzerine *tribunus plebis* dışında tüm *magistra*'lar görevlerinden çekilirlerdi. Olağanüstü durumun üstesinden gelebilmek için büyük yetkilerle donatılan diktatörün, göreviyle ilgili işlemlerinden dolayı hukukî sorumluluğu bulunmaz; konsüle kıyasla senato karşısında daha geniş bir hareket alanına sahip olurdu. *Coercitio* yetkisi Roma sınırları içinde dahi *provocatio*'ya ve *auxilium*'a tâbi olmayan diktatörlük, iç karışıklıklarda savaş hukukunun vatandaşlara uygulanması anlamına gelen bir anayasal baskı kurumundan ibaretti. Bu nedenle pleblerin *patricius* sınıfına karşı verdiği mücadelenin temel taleplerinden biri bu makamın ortadan kaldırılması olmuştur.

Roma toplumsal mücadeleler tarihi, aynı zamanda diktatörlük kurumunun yok oluşunun tarihidir. Diktatörlük, bir günden ötekine ortadan kaldırılmamış, zaman içinde sınırlandırılmış; *provocatio* ve *auxilium* bağımsızlığı ile sorumsuzluğunu yitirmiştir. Adeta geçici kral gibi hareket eden Erken Cumhuriyet dönemi diktatörüyle, konsüllerle birlikte görev yapan ve çoğu zaman yalnızca belirli formaliteleri yerine getiren Geç Cumhuriyet dönemi diktatörünün pek az ortak özelliği

vardır. Ayrıcalıklarını yitirdikten sonra hızlı bir çözülme sürecine giren makam, 44'te *lex Antonia* ile ilga edilmiştir.

Roma diktatörlüğü, yalnızca Roma toplumunun kendi koşullarının ürünü değildir. Latinler, konfederasyonun kurulduğu VIII. yüzyıldan itibaren ulusun varlığını ve geleceğini tehdit eden olaylar karşısında geçici olarak bir önder atarlar; tüm Latin devletleri bu kişinin önderliği altında birleşirlerdi. Ancak 501 yılında Latin Konfederasyonu'na karşı tek başına savaşmak durumunda kalan Roma, bütün ulus için yaratılan bu kurumu, ilk kez kendi şehir-devleti ölçeğinde kullanmıştır. Ayrıca Latin diktatörü, askerî ve politik bir önderden daha fazlasıydı; konfederasyonun dinî ritüellerini yerine getiren ruhanî bir kişilikti. Nitekim hukuk, din, siyaset gibi kavramların iç içe geçtiği Eski Çağ'da, doğrudan ya da dolaylı olarak din ile bağı olmayan herhangi bir kuruma rastlamak mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- ABBOTT, Frank Fost, *A History and Description of Roman Political Institutions*, Boston, 1911.
- BANDEL, Fritz, *Die Römischen Diktaturen*, Breslau, 1910.
- COHEN, David, "The Origin of Roman Dictatorship", *Mnemosyne*, C. 10, S. 4, 1957, s. 300-318.
- DAREMBERG, Charles Victor / SAGLIO, Edmond, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, II¹, Paris, 1873.
- DE SANCTIS, Gaetano, *Storia dei Romani*, Torino, 1907.
- DESSAU, Hermann, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Cilt I, Berlin, 1892. (ILS)
- DE VANN, Michiel, *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden, 2008.
- DOREY, Thomas Alan, "The Dictatorship of Minucius", *The Journal of Roman Studies*, C. 45, S. 1-2, 1955, s. 92-96.
- DRUMMOND, Andrew, "The Dictator Years", *Historia*, C. 27, s. 4, 1978, s. 550-572.
- EASTON, Jeffrey A., *A New Perspective on the Early Roman Dictatorship 501-300 B.C.*, (Kansas Üniversitesi, Klasik Filoloji, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kansas, 2010.
- EHRENBERG, Victor, "Imperium Maius in the Roman Republic", *American Journal of Philology*, C. 74, S. 2, 1953, s. 113-136.
- ERNOUT, Alfred / MEILLET, Alfred, *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine: Histoire des Mots*, Paris, 2001.
- IHNE, Wilhelm, *The History of Rome*, Cilt I, ("İngilizce Baskı"), Londra, 1871. (H.R.)
- IHNE, Wilhelm, *Researches into the History of the Roman Constitution*, (Çev. Francis Haywood), Londra, 1853. (Researches)
- KALYVAS, Andreas, "The Tyranny of Dictatorship: When the Greek Tyrant Met the Roman Dictator", *Political Theory*, C. 35, S. 4, Ağustos 2007, s. 412-442.
- KEYES, Clinton Walter, "The Constitutional Position of the Roman Law Dictatorship", *Studies in Philology* 14, 1917, s. 298-305.
- LAST, Hugh, "Imperium Maius: A Note", *The Journal of Roman Studies*, C. 37, S. 1-2, 1947, s. 157-164.
- LAZAR, Nomi Claire, "Making Emergencies Safe for Democracy: The Roman Dictatorship and the Rule of Law in the Study of Crisis Government", *Constellations* C. 13 S. 4, 2006, s. 506-521.
- LIEBENAM, Willy, 'dictator', *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, C. 5: Demogenes-Ephoroi, Ed. G. Wissowa, Stuttgart, 1905, s. 370-390.
- LINTOTT, Andrew, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford, 2005.

- MOMMSEN, Theodor, *Le droit public romain*, Cilt I-III, (Çev. Paul Frédérick Girard), Paris, 1893.
- MOMMSEN, Theodor, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Cilt I-II, Berlin, 1887-1918. (CIL)
- NIEBUHR, Barthold Georg, *Lectures on the History of Rome*, Cilt I, (Çev. L. Schmitz), Londra, 1852. (*Lectures*)
- NIEBUHR, Barthold Georg, *The History of Rome*, Cilt I, (Çev. Julius Charles Hare), Londra, 1837. (H.R.)
- OGILVIE, Robert Maxwell, *A Commentary on Livy*, Books 1-5, Oxford, 1965.
- ORELLI, Johann Caspar von / HENZEN, Wilhelm, *Inscriptionum Latinarum Selectarum Amplissima Collectio*, C. 1-3, Torino, 1856. (ILS)
- RIDLEY, Ronald T., "The Origin of the Roman Dictatorship: An Overlooked Opinion", *Rheinisches Museum für Philologie*, C. 122, S. 3/4, 1979, s. 303-309.
- ROSENBERG, Arthur, *Der Staat der alten Italiker*, Berlin, 1913.
- ROSSITER, Clinton L, *Constitutional Dictatorship: Crisis Government in the Modern Democracies*, Princeton, 1948.
- RUDOLPH Hans, *Stadt und Staat im römischen Italien, Untersuchungen über die Entwicklung des Munizipalwesens in der republikanischen Zeit*, Leipzig, 1935.
- SCHWEGLER, Albert, *Römische Geschichte*, Cilt II, Tübingen, 1856.
- SMITH, William, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Cilt I, Londra, 1901.
- SOLTAU, Wilhelm, "Der Ursprung der Diktatur", *Hermes*, C. 49, S. 3, 1914, s. 352-368.
- STARK, Rudolf, "Ursprung und Wesen der Altrömischen Diktatur", *Hermes*, C. 75, S. 2, 1940, s. 206-214.
- STAVELEY, E. Stuart, "The Fasces and Imperium Maius", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, C. 12, S. 4, Ekim 1963, s. 458-484. (*Imperium Maius*)
- STAVELEY, E. Stuart, "The Constitution of the Roman Republic 1940-1954", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, C. 5, S. 1, 1956, s. 74-122. (*Constitution*)
- STAVELEY, E. Stuart, "Provocatio during the Fifth and Fourth Centuries B.C.", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, C. 3, S. 4, 1955, s. 412-428. (*Provocatio*)
- TIGHE, Ambrose, *The Development of the Roman Constitution*, New York, 1889.
- WALBANK, Frank William, *A Historical Commentary on Polybius*, Oxford, 1957.
- WILLEMS, Pierre, *Le droit public romain*, Louvain, 1888.